

АНАЛИЗ НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (теоретични проблеми)

Палмира Легурска

“Широта въззрения состоит не в том, чтобы видеть все, а в том, чтобы сознательно стоять на своей точке зрения, не думая, что с нее видно все, признавая закономерность, необходимость других точек зрения” (А.А. Потебня. Из записок по теории словесности. Харьков, 1905, с. 113).

Еволюцията на съвременната семантична теория показва, че през последните десетилетия неведнъж се променят представите за това кои обекти представляват интерес за семантично проучване. Най-често акцент в теоретичната семантика се поставя върху изучаването на предикатната лексика в противоположност на предметната, тъй като се смята, че липсват изследователски методи, съпоставими по сила с трансформационния анализ и перифразирането (Фрумкина 1985,157), които са основни при изучаването на предикатната лексика. На практика обаче изследователите се насочват към предметната лексика и с това се запълват “белите петна” в семантичната наука, като се търсят методи на изследване, адекватни на обекта.

Най-общо обект на анализ в тази студия е предметната лексика в семантичен план. Предметната лексика се изучава в плана на общата ѝ семантика, която се конкретизира в семантиката на предметните имена в два близкородствени езика - руския и българския език.

Изследването се основава на постиженията на лексикалната семантика, свързани с изучаването на предметната лексика, представени в работите на Ю. С. Степанов (Степанов 1981), А. Вежбицка (Вежбицка 1972,1980,1983,1984,1985), Н. Д. Арутюнова (Арутюнова 1979,1980), Р. М. Фрумкина (Фрумкина 1985;Фрумкина, Миркин 1986;Фрумкина, Мостовая 1988)и от отделни съпоставителни изследвания върху два и повече езика.

Кои са основните постижения в изучаването на предметната лексика? В част от изследванията се поставя в общ план проблемът за методите на описване на предметната лексика. Ю. С. Степанов (Степанов, 1981;раздел “Имена”) предлага предметното име да се изследва таксономично според общонаучната схема, отправяща към дървото на Порфирий, така че всяка дума се определя чрез хипонимите и хиперонимите или едноредните ѝ съседи. Подходът може да се определи като тезаурусен. Н. Д. Арутюнова, от своя страна, смята, че значението на предметното име трябва да се опише чрез отношенията между конкретните думи, представени в лексикалните двойки от типа бутылка -- пробка, пуговица -- петля, пол -- потолок, кастрюля -- крышка и др. В първия случай (у Степанов) описателната семантика на предметното име се свежда до определянето на мястото на думите в тезауруса, а във втория (у Арутюнова) - до възможния списък от отношения, които тезаурусът би

трябвало да съдържа. В работите на А. Вежбицка (Вежбицка 1984,1985) и психолингвистичната група на Р. М. Фрумкина (Фрумкина, Миркин 1986, Фрумкина, Мостовая 1988, Фрумкина, Михеев, Мостовая, Рюмина 1991) концептът (в терминологията на авторите - значението) на предметното име се разкрива чрез прототипната ситуация на използване на обекта, съответстващ на даденото име. Например, за да се определи значението на думата чаша, се има предвид сервирана маса за чай. Ситуацията предполага определено предметно обкръжение - чинийка, чайник, което мотивира такива свойства на чашата, като малък обем (чашата може повторно да бъде напълнена от чайника), форма, предполагаща чинийка и т. н. Така концептът на името се разкрива чрез анализ на ситуацията, в която обектът взаимодейства с другите обекти (Вежбицка 1984; Фрумкина, Михеев, Мостовая, Рюмина 1991).

Общото в цитираните подходи на Вежбицка и психолингвистите е, че предметните имена (в случая от групата “съдове”) се описват не чрез отношенията “горе - долу” и “род - вид” (Степанов, Арутюнова), а чрез общите за тези думи ситуации и общите за тях предикатни думи. Важен момент е, че различният материал - предимно експериментален (у психолингвистите) и интроспективен (у Вежбицка) води до прилагането на еднакъв подход при формулирането на семантичните дефиниции на предметните имена.

Цитираните подходи към семантиката на предметната дума очертават логическия преход от тезаурусния подход като абстрактен модел на научните представи, характерен за естествените науки, към несравнимо по-сложните езикови отношения, отразени чрез прототипните ситуации на използване на предмета и формулирани в концептуалните структури на думите.

Предметните имена са обект на чисто описателен анализ в някои съпоставителни изследвания (например, Рижкина 1980, Гутман, Литвин, Черимисина 1977), Дудченко (Дудченко 1977), Листон (Листон 1973), Хромих (Хромих 1979).

Обобщено казано, семантиката на предметното име може да се разглежда в три аспекта: интуитивно (от гледна точка на езиковия носител), теоретично (в рамките на определена теория за значението) и прагматично (по какъв начин теорията намира приложение в речниците, които са източник на знания за интуитивно владеещите езика негови носители).

В тази студия се разглеждат някои теоретични проблеми, свързани с изучаването на предметната лексика изобщо, като тълкуването на първичните и вторичните значения на предметното име, инвариантната семантична структура на предметното име като лингвистичен конструкт и нейното приложение в различни изследователски дейности - от една страна; от друга - предлаганите теоретични възгледи се прилагат в контрастивно семантичен анализ на подбрани тематични групи предметни имена в руския и българския език като близкородствени. Изследването решава следните задачи:

1. Формулират се общи схеми за тълкуване на първичното и вторичните значения на предметните имена, свързани с идеята за създаване на типология

на семантичните определения и предлагането на типови определения на отделните групи думи (Арбатски 1973). Унифицирането на тълкуванията на първичните и вторичните значения на предметните имена е условие за еднотипното и пълното представяне на тези категории думи в тълковните едноезични и двуезичните речници.

2. Предлага се съпоставката на семантиката на думите в два или повече езика да се извършва по еталон - инвариантната семантична структура на думата като член на определена тематична група.

3. Илюстрира се съпоставка на предметните имена в руския и българския език по лексикални двойки в тематичните групи : “съдове” (изкуствени предмети) и “животни” (естествени предмети), като анализът се прави на базата на инвариантната семантична структура на думата - член на дадена тематична група като *tertium comparationis*; илюстрира се и възможността за съпоставителен анализ и представяне на резултатите му по матрица и списък от думи (“растения”).

Теоретичните изводи в работата се основават върху наблюдения на лексикален материал, извлечен от съпоставими еднотомни тълковни речници - за руския език (Речника на Ожегов 1973) и за българския език (Български тълковен речник 1997). Предлаганите илюстрации се смятат за представителни и отразяват в необходимата степен теоретичните положения на работата.

Поставените задачи определят композицията на студията:

Раздел 1.

1. 1. Понятия, актуални за съпоставителното изследване на предметната лексика в два езика.

1. 2. Общи схеми за тълкуване на първичното и вторичните значения на предметното име.

1. 3. Инвариантната семантична структура (ИСС) като еталон за съпоставка на предметните имена в два или повече езика.

Раздел 2.

2.1. Илюстрация на съпоставителното изучаване на предметните имена по лексикални двойки в руския и българския език в тематичните групи “съдове” и “животни”.

2.2. Илюстрация на съпоставителното изучаване на предметните имена по матрица (ИСС) и списък от думи (тематична група “растения”).

Раздел 1. ПОНЯТИЯ, АКТУАЛНИ ЗА СЪПОСТАВИТЕЛНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПРЕДМЕТНАТА ЛЕКСИКА В ДВА ЕЗИКА

1.0. Лексикална системност.

В лингвистичната наука се смята, че на лексиката като цяло е присъща отворена системност. Предметните имена от тази гледна точка се характеризират със системен характер, който се определя екстралингвистично. Съществуващите класификации на предметните имена следват научната таксономия на денотатите, на които те са обозначения, и представят

предметната лексика като подсистема от тематични групи. Тематичната група се разбира като функционално-инвариантна група от лексикални единици, които изразяват знанията на езиковите носители за определена област от действителността, имат значения от денотативен тип и се отделят въз основа на относителни семи във вертикална и хоризонтална посока. Лексикалните единици имат значителни семантични разстояния помежду си и върха на групата и са свързани с родово-видови отношения (Банкевич, 1985,133).

Съществуват няколко схеми на предметните имена - на Х. Касарес, М. Молинер, П.-М. Роже, Р. Халиг -В. Вартбург, В. В. Морковкин, Н.Ю.Шведова и др. За целите на лексикалните изследвания от различен тип може да бъде използвана всяка от тях. За съпоставителното изследване на два и повече езика е удобна класификацията на Шведова (Шведова 1981,177), обхващаща лексиката от еднотомния тълковен речник на руския език (Ожегов 1973), която има следния вид (класификацията представяме линейно): 1.1.конкретни имена: 1.1.1.нетерминологични: 1.1.1.1.названия, общи за неживите предмети и живите същества; 1.1.1.2.названия за неживи предмети: 1.1.1.2.1.названия - квалификатори (с по-нататъшни подразделения), 1.1.1.2.2.същински названия: 1.1.1.2.2.1.продукти и резултати от човешката дейност (артефакти - с по-нататъшни подразделения), 1.1.1.2.2.2.природни образувания (с по-нататъшни подразделения); 1.1.1.3.названия за живи същества и организми: 1.1.1.3.1.названия - квалификатори (с по-нататъшни подразделения), 1.1.1.3.2.същински названия: 1.1.1.3.2.1.общи обозначения, 1.1.1.3.2.2.лица, 1.1.1.3.2.3.животни, 1.1.1.3.2.4.части на тялото, органични продукти, 1.1.1.3.2.5.растения; 1.1.2.терминологични; 1.2.абстрактни.

Посочените рубрики са типични и за таксономите на лексиката в тезаурусите и идеографските речници, което потвърждава психологическата им реалност. По схемата може да бъде подразделено лексикалното множество на всеки от съпоставяните езици, предвиден за анализ. По такъв начин се осигурява съпоставимост на данните от съпоставяните езици.

Ако от посочената класификация на предметните имена се изключат последователно следните рубрики: терминологична лексика; названия, общи за неживите и живите същества, и названията-квалификатори, може да се оформи лексикалното ядро на предметната лексика. То съдържа единици с висока денотативна и текстова честота и структурна определеност (Кузнецов 1980,61). Тези единици могат да бъдат намерени в повечето от съществуващите езици и са основа за съпоставително-типологично изучаване.

1.2. Лексикално значение (ЛЗ).

Без да се спираме на съществуващите трактовки на лексикалното значение, ще посочим, че в изследванията от последните години значението се разбира достатъчно широко - като общочовешките и индивидуалните знания за предмета (Силински 1989, Вежбицка 1985). ЛЗ намира приблизително отражение в тълкуването на думата (Апресян 1974,69;Шмельов 1973,79). В този смисъл тълкуването на думата (респ. речниковото тълкуване) е израз на

семантичната структура на думата и е модел на лексикалното значение. Като модел тълкуването включва съществените черти на определения предмет, достатъчни за идентифицирането му. Тълкуването става еквивалент на ЛЗ, без да е твържествено на информацията, която се включва в него (Янакиев 1977,72).

Приема се, че ЛЗ има дискретен характер и се състои от семи. Семата е компонент, извлечен от тълкуването на думата, който се смята за семантично неделим на провежданото ниво на анализ.

Анализът на разнообразни лексикални групи показва, че количеството на думите в тях, броят и дробността на значенията в рамките на отделната дума, строгостта при диференцирането на семи, съставлящи лексикалното значение, се определя от това, доколко дадената екстралингвистична област, експлицирана от лексикалното значение, е позната на езиковия колектив (Стернин 1985,44). За практически цели деленето на ЛЗ на семи се извършва в определени граници в зависимост от поставените цели на изследването. При това деленето на семи не е произволно, а зависи от мярката на човешките знания за денотата. На определено ниво на компонентен анализ може да се смята, че семите са атомарни и неделими, което не е валидно за друго ниво на анализ, където същите семи могат да се окажат не по-малко сложни от значението, в което първоначално са отделени (срв. Шрам 1981,58-64).

Тълкуването се изразява на определен метаезик. Смятаме, че метаезикът за описване на значенията на думите трябва да отговаря на две основни условия: да бъде разбираем не само за изследвателя, но и за всички лингвисти (от тук следват предимствата на естествения език пред специално конструирания семантичен език), от една страна, и от друга -- да бъде достатъчно обобщен, за да изпълнява ролята на инструмент в описанието. В такъв случай всяка единица на метаезика "огрубява", схематизира семантичната реалност, но това не се смята за недостатък на метаезика, а е негова същностна характеристика. Метаезикът, използван в студията, се състои от думи от естествения български език. Очевидно е, че отделните семи нямат краен брой и се формулират интуитивно, както това става в традиционната лексикографска практика. Йерархично семите са от два вида - родови и видови и се отделят логически. Така лексикалното значение се изразява чрез процедурата на компонентния анализ. Формулирането на родови и видови семи в тълкуването на думите става в съответствие с логиката на човешкото мислене. Както отбелязва Х. Касарес (Касарес 1958), реалните определения, разкриващи природата на обозначаемото, съдържат по необходимост близкото родово понятие и отличителния видов признак. С други думи, компонентният анализ се съдържа в процеса на логическото мислене, а оттук - в логиката на нещата (предметната логика).

От структурна гледна точка предметното име в речниковия състав на езика е микросистема на отделните лексикосемантични варианти (семеме), свързани помежду си в отношения на епидигматика. За основен се смята ЛСВ с денотативно значение, по който се извършва подреждането на думите по теми.

Това твърдение се основава на разбирането за разграничаване на равнището на онтология на обекта от равнището на описание на обекта. Онтологично , в речта отделните ЛСВ като двустранни единици функционират като омоними. На равнището на описание или на метаравнище отделните ЛСВ съществуват в рамките на йерархичната система на цялото (на многозначната дума) като лексикографски конструкт.

В съответствие с приетите в работата определения за лексикалното значение и параметрите му на описание -- тематична група и сема -- семантичната структура на многозначната предметна дума се представя по следния начин:

Допуска се, че многозначното предметно име може да се представи като поле, в което се отделят ядро и периферия. Първичното значение, в други термини “близкото” и “далечното” значение, според Потебня, формалното и съдържателното понятие, според Кацнелсон, или наивните и енциклопедичните знания за предмета, според разпространените семантични трактовки, образуват ядрото, вторичните значения - периферията. Отделянето на ядро и периферия, в други термини -- на интенционал и импликационал (Никитин 1979), е съществено от гледна точка на езиковите носители. Ядрените смисли (интенционалът) са еднакви за всички членове на езиковия колектив и осигуряват взаимното разбиране на говорещите. Обикновено те са представени и в тълковните речници. Вторичните значения се мотивират от разнообразни асоциативни връзки, произтичащи от ядрото (първичното значение на думата). Като очертават периферията на словната номинация, тези асоциации определят цялото множество от възможни вторични значения, назовани чрез думата (Никитин 1979,100). Семантичното ядро предполага асоциации, които са съвместими или несъвместими в широк смисъл с обекта, превръщай се в денотат на думата във вторичното ѝ значение. В първия случай се пораждаат вторични значения в рамките на езика на базата на стандартизираните асоциации на думата, които постоянно я съпровождат като част от компетенцията на езиковите носители. Във втория случай се създават вторични значения, характерни най-вече за художественото творчество. Като основа за появата на вторични значения чрез дадената езикова форма асоциациите се превръщат от прагматични по отношение на първичното значение на думата в семантични, ядрени във вторичното (Апресян 1974,69). Количеството на асоциациите се колебае от една до към десет за първичното значение на думата и всяка от тях се проявява с различна степен на вероятност или с други думи степента на стандартизираност на асоциациите е различна. По принцип всяка асоциация може да се превърне в база за пренос на значението. По-стереотипните се асоциират по-често и образуват вторични значения в рамките на речниковия състав на езика. По-малко стереотипните очертават кръга от номинативните възможности на думата в план на речта. Асоциациите произтичат от първичното значение на думата по определена съдържателна връзка.

Приема се, че съдържателните връзки са универсални и са от два типа: класификационни и имплицативни (Никитин 1983). Класификационната връзка е мисловен аналог на разпределяне на признаци, свойства и отношения в обективния свят и отразява не реални връзки между същностите, а общност и разлики на откриваните от човека признаци (Никитин 1979,95). Имплицативната връзка е мисловен аналог на реални връзки между същностите (Никитин 1979,95).

От тази гледна точка вторичното значение, което възниква по класификационна връзка, се отнася до метафорите, ако класификационната връзка е симилативна, или се отнася към разширяване/ стесняване на значението, ако класификационната връзка е хиперонимична (Никитин 1979,95;1983,40). Ако се извършва пренос на названието по имплицативна връзка, се образува метонимия (Никитин 1979,95;1983,38).

Например, ако разгледаме семантичната структура на руската дума кошка, ще видим, че тя се състои от ядро (първично значение) 'малко домашно животно с поведение на хищник, което яде мишки и плъхове' и периферия - две вторични значения. Метафоричното значение 'похотлива жена' се конституира от асоциацията за котката като похотливо животно (класификационна връзка). Класификационната връзка /'котка' -- 'похотлив'/ определя характера на значението като метафорично. Другото значение на кошка 'приспособление, прикрепено към обувките за катерене' се формира от асоциацията 'такъв, който умее с ноктите си да се захваща по различни повърхности' (класификационна връзка). По имплицативната връзка /'животно' -- 'кожата му'/ е възможно развитието на метонимичното значение 'кожа от котка', което обаче остава потенциално.

1.1. Общи схеми за тълкуване на първичното и вторичните значения на предметното име

ПЪРВИЧНО ЗНАЧЕНИЕ

Смята се, че първичното значение на предметното име може да се семантизира по няколко начина: 1. дефинитивно - като комбинация на родова, видова и индивидуална сема (Голев 1973, Нефедова 1977); 2. остензивно -- чрез картинка (Апресян 1974); 3. като комбинация от дефиниция и картинка (Габучан 1988).

Първият тип се използва най-често в лексикографската практика и в лексикологическите изследвания. Практиката показва, че при формулирането на подобно тълкуване възниква въпросът, на какво основание се отделят семантичните компоненти, формиращи тълкуването на думата. Трудността произтича от факта, че в повечето случаи те се отделят екстралингвистично, като свойства на денотата, например, при названията на животни, растения, съдове, мебели и др. В други случаи, както е при названията за родство, семантичните компоненти могат да се отделят лингвистично, чрез

противопоставянето на лексикални единици. При екстралингвистичния подход за родова сема се приема семантичната тема, въз основа на която думите се класифицират в тематични групи в определена предметна класификация. Отделянето на видови и индивидуални семи се извършва различно. Предметните имена, подлежащи на научна таксономия, се описват чрез признаците, релевантни на нея (например, животни и растения). Имената, за които са невъзможни подобни таксономии (например, съдове, мебели), се описват в рамките на наивното понятие на носителите на езика за тях - най-често по някакъв външен признак и/ или по обичайните им функции в практическата дейност на човека.

Остензивните определения се използват най-често в сферата на езиковото обучение (Руденко 1986) и ограничено -- в лексикографската практика (най-често в речниците - тезауруси). При използването на този тип се отчита съществуването на обучаващ и обучаван субект (Попа 1976,124). Остензивните определения формират у обучавания първоначалното знание за лексикалното значение на думата, което постепенно се обобщава чрез езиковото определение. Комбинираните определения (от дефиниция и картинка) намират приложение в учебната лексикография и сферата на езиковото обучение, например "Учебный толковый словарь русского языка" от К. В. Габучан, вж. названията за човешкото тяло.

Цялостна и детайлно разработена концепция за тълкуването на значенията на предметната лексика се дава в работите на А. Вежбицка (Вежбицка 1983,1984,1985). Ще се спрем на принципите на формулиране на дефиниции у авторката. Вежбицка разделя предметните имена на две групи в зависимост от това, дали думата може или не може да бъде обяснена пряко или косвено в термините на петнадесетте "семантични неопределяеми същности". Сред думите, които могат да бъдат обяснени, са названията за части на тялото, природни обекти - море, река, поле, гора, облак, планина, вятър и др., названията за артефакти - маса, къща, книга, хартия, рокля и др., родовите названия за живи същества - птица, риба, насекомо, растение, животно, а също така и названията на основните таксономични рубрики. Думите, които според авторката не могат да бъдат обяснени, са названията на видовете, например, котка, роза, ябълка, бреза, злато, сол и др. (Вежбицка 1972,21). Пълното определяне на значенията на такива думи изисква не формулирането на речникови дефиниции, а енциклопедични сведения. Вежбицка смята, че думи като котка, роза и др. по семантичната си структура са аналогични на собствените имена Иван, Джон, Лондон. Така както Джон означава 'човекът, когото наричат Джон', думата котка означава 'животното, което в дадения език се нарича котка'. Преводът на думи от подобен род в двуезичен речник семантично би изглеждал така: р. кошка 'животното, което в руския език се нарича кошка', англ. cat 'животното, което в английския език се нарича cat', за разлика от артефактите, където преводът може да се основава на речниковата дефиниция, тъй като зад нея се крие очевидното твърдение на референцията.

Съществено развитие възгледите на авторката претърпяват в книгата ѝ “Лексикография и концептуален анализ” (1985). Вежбицка обосновава схващането, че думите, обозначаващи абстрактни понятия, имат по-проста семантична структура в сравнение с названията на предметни обекти. Авторката изучава концептуалната структура (за разлика от свойствата на референтите) на значенията на предметните имена -- названия за артефакти и живи същества (растения и животни), и предлага детайлно и пълно описание на идеята за типичен представител от всеки вид (не просто на неговия визуален образ). Концептуалното съдържание и в двата случая представлява пореден списък на характерните свойства на предмета (Вежбицка, 1983, 229 - 257). Структурата на когнитивните категории се установява на базата на лингвистични данни и интроспекция; психолингвистичният експеримент и социолингвистичните изследвания имат спомагателна роля. Така, например, се формулира схемата за дефиниране на артефакти: категория (вид), цел (съотнесена със ситуацията на използване), материал, форма (външен вид), размер. Дефинициите имат значителен обем, тъй като концептуалното съдържание на предметните имена, може да бъде разбрано, ако се имат предвид всички функции на предмета, съотнесени с прототипните ситуации на използване. Нека разгледаме, тълкуването на английската ‘чаша’, сир, дадено от Вежбицка (Вежбицка 1984, 222 - 223) по изброените компоненти на схемата. Тълкуването се превежда на български език с пълното съзнание за възможните и в същото време неизбежни деформации на метаезика:

‘нещо, направено от хора’ ;

Като си представят нещата от този вид, хората биха казали за тях следното:

[Цел]

‘Те са направени, за да бъдат ползвани от хората многократно за пиене на горещи течности, като чай и кафе;

едно лице ползва едно нещо от този вид;

годни са да бъдат поставени върху друга повърхност’;

[Материал]

‘Те са направени от нещо твърдо, гладко и лесно за миене;

през което течностите не могат да влязат или да излязат

и което не се чупи лесно при контакт с гореща течност’;

[Външен вид: горна част] - пропуска се;

[Външен вид: долна част] - пропуска се;

[Външен вид: пропорции] - пропуска се;

[Размер]

‘Те трябва да бъдат достатъчно вместителни, за да могат да съдържат не по-малко гореща течност, отколкото се очаква лицето да иска да изпие от тази напитка на един път;

Те не могат да бъдат твърде големи, за да могат хората да ги повдигат (както са напълнени с течност) лесно до устата с една ръка’.

Съдържанието и формата на дефинициите отговаря на няколко постулата: 1. Прави се изчерпателен анализ на концепта чрез изучаването на индивидуалното езиково съзнание; 2. Концептът се определя чрез набор от семантични признаци (наречени примитиви в относителен смисъл), по-прости от думите, които се дефинират; 3. Използва се ненаучен език и се разкриват интуитивните връзки между различните концепти, свързани с ежедневиия живот; 4. Линейният ред на компонентите следва посочената по-горе схема и е хипотеза за когнитивната структура на името.

В тази студия се формулира обща схема за тълкуване на първичното значение на предметното име. При формулирането на дефиниции възниква въпросът, как да се отделят семантичните компоненти на лексикалното значение -- лингвистично (семасиологично) или нелингвистично (ономасиологично). Семасиологичният подход при прилагането на компонентния анализ е неприемлив при представянето на предметната лексика поради невъзможността да се извличат семантични компоненти лингвистично - при противопоставянето на лексикални единици, чиито значения и системност имат денотативен характер (т. е. се определят екстралингвистично). Затова се предпочита ономасиологичният подход, при който семантиката на предметната дума се описва, като се изхожда от външни по отношение на езика признаци, които вторично се превръщат в езикови и фиксират системността на тематичната група (срв. Голев, 1973,27). Например, при дефинирането на лексикалните единици от тематичната група "птици" за родови семи се приемат "дива птица" и "домашна птица", за видови - например, размера на птиците, определящ разликите между естествените видове (срв. съгч, сова и филин).

Формулирането на тълкуванията тук се основава на следните основни положения:

1. Изхожда се от наивното виждане на езиковия носител за семантиката на думата, от което се извличат общоизвестни и общозначими за целия езиков колектив признаци на денотата, формиращи семантичните компоненти.

2. Като следствие произтича и изискването да не се отчитат класификационните признаци на денотата, които са резултат на определена научна таксономия, както е, например, при названията за животни, растения, минерали и др.

Ще се спрем по-подробно на наивното виждане на носителя на езика за семантиката на думата. Разликата между научното и наивното виждане се състои в следното. Първо: двете виждания се основават на различни класификации. Например, паякът за неспециалиста се смята за насекомо, за биолога подобно определяне не би означавало почти нищо. Второ: наивната представа за разлика от научната е винаги аксиологична и оттук емоционална. Трето: от наивната представа се преминава лесно към преносните значения на думата, които често се свързват с конотациите; научното тълкуване не дава преход към преносните значения (вж. Пиотровски 1988).

Така че, ако използваме примера на А. Вежбицка (Вежбицка 1988) за илюстрация на наивното съзнание на езиковите носители, би трябвало при дефинирането на думата котка да изключим факта, произтичащ от научната таксономия, че котката, лъвът и тигърът са от един и същ клас обекти - "коткови". Подобна информация би трябвало да се изключи от речниковите определения и да се замени с наивна езикова информация. За котката под наивна информация се има предвид това, че е домашно животно, че мяука, че обича мляко, че лови мишки и т. н. Речниковата статия дори може да отрази и факта, че котката като домашно животно се асоциира по-скоро с кучето като домашно животно, отколкото с такива екзотични животни като тигър и лъв, които за българина най-често се асоциират със зоопарка.

Тук е мястото да отбележим, че наивните понятия са по-богати от научните, тъй като в тях, на първо място, се закрепва по-широк спектър от свойства в сравнение с научните и се отразяват гледните точки на говорещия и наблюдателя - на второ (Апресян 1980,11). Например, ако сравним тълкуванията на думите б. котка и р. кошка, дадени БТР'97 и в Речника на Ожегов за руски език (р. кошка - 'домашнее млекопитающее животное из семейства, к которому относятся также тигр, лев и т. н. '; б. котка - 'домашно животно, което лови мишки'), ще оценим преимуществата на тълкуването в Българския тълковен речник, което отразява наивното понятие за думата и гледната точка на говорещото и наблюдаващото лице. Два прагматични признака са актуални за наивното съзнание - това, че котката е домашно животно (за разлика от дивите) и това, че лови мишки.

Първичното значение на предметното име се семантизира чрез семантично умножение на следните семи: а) родова (семантичната тема или класема, по която се определя ТГ), видова (отразяваща функционалното предназначение на предмета) и индивидуална (чрез която се фиксират външни разлики между предметите). Това семантично множество имплицира конотациите на първичното значение (взети заедно семантичните компоненти съставляват съдържателното понятие на думата, според Кацнелсон).

Смятаме, че всички групи предметни имена могат да се тълкуват в първичните си значения еднотипно. Значенията на предметните имена за изкуствени предмети (артефакти) се дефинират като се отчита най-обичайната за тях функция в прототипната ситуация на използване на предмета за даден езиков колектив. При дефинирането на значенията на предметните имена за естествени предмети се отчитат преди всичко характерните за тях външни признаци от гледна точка на функционирането на предмета в даден езиков колектив. Ако за предмета е актуална някаква функция (която е особено характерно за домашните животни), значението се дефинира чрез функционалния признак. Посочената разлика налага прегрупирането на семите при имената за естествени и изкуствени предмети.

Имената за изкуствени предмети се семантизират чрез семантично умножение на родова сема (класема на тематичната група) и видова сема,

обозначаваща най-обичайната за носителя на езика функция на предмета. Наличието на индивидуална сема за външен признак на предмета не е задължително. При извличане на семата 'функция' се има предвид ситуацията на използване на предмета. Така например, за носителя на руския език стакан е 'съд, от който се пие чай'; чашка е 'съд, от който се пие кафе или чай'; рюмка е 'съд, от който се пие обикновено водка'; бокал е 'съд, от който се пие обикновено вино' и т. н. Другите семантични признаци на думите за съдове като материал, размер, форма, наличие на дръжка или столче, гърло -- широко или тясно, капак и т. н. се смятат за индивидуални и присъствието им в тълкуването се смята за факултативно. Последното твърдение се базира на факта, че изобщо за наивния носител на езика думите се противопоставят помежду си не по характеризиращите ги признаци, а като цялости (разбирането за гещалта, формулирано от Р. М. Фрумкина 1986,14).

Имената за естествени предмети се семантизират чрез семантично умножение на родова сема (класема на ТГ), видова сема, обозначаваща най-често външен признак на предмета, и факултативно на индивидуална сема, обозначаваща функция. При някои имена се наблюдава обратната ситуация: видовата сема обозначава функция, както е при изкуствените предмети, а индивидуалната сема - външен признак (например, при домашните животни). Отделянето на видова и индивидуална сема е условно, като под условно се разбира, че тези семи се отделят чрез логически процедури, които не винаги могат да се диференцират при семантичната формулировка на тълкуването, базирано на езикови данни, неподлежащи винаги на строга логическа интерпретация. По тази причина за по-голяма яснота на формулировката на тълкуването видовата сема представяме като комплексна, обозначаваща външен признак и функция, ако има такава.

ФОРМУЛА

Първично значение (артефакт) = 'РС (класема) . ВС 1 (функция на предмета) . ИС'

Първично значение (естествен предмет) = 'РС (класема) . ВС / ВС 1 V ВС2/(външен признак или функция на предмета)'

Съкращения:

РС - родова сема

ВС - видова сема

ИС - индивидуална сема

V - логически знак "и"

. - знак за семантично умножение

Илюстративни примери:

Тематична група "животни"

р. акула = б. акула = 'голяма V хищна /ВС/ . морска риба'/РС/.

р. аист = 'едра V дългокрака /BC/. прелетна птица /PC/ . с дълъг прав клон' /IC/.

б. щъркел 'едра V дългокрака /BC/. прелетна птица /PC/ . с дълъг прав клон' /IC/ --- 'предвестник на пролетта' (конотация).

р. байбак = 'степен гризач /PC/ . който през есента и зимата изпада в летаргичен сън /BC/ --- 'тромав' (конотация).

б. хиена = 'хищно /BC/. диво животно /PC/ . което живее в Африка и Азия V прилича на куче /IC/.

б. кокошка = 'домашна птица /PC/ . която се отглежда за получаване на яйца и месо /BC/.

В последния случай характерната за естествения предмет видова сема 'външен признак' се заменя с видовата сема 'функция', което се основава на таксономичното деление на животните на "диви" и "домашни", предполагащо и свързването им с обичайни за езиковия колектив функции.

б. хипопотам = 'голямо /BC/. тревопасно животно /PC/ . което живее в Африка /IC/' --- 'тромаво' (конотация).

Тематична група "растения"

р. алыча = б. джанка = 'дърво /PC/ . с малки кисели плодове V които се ядат /BC/ (видовата сема е комплексна 'функция' и 'външен вид').

р. арбуз = б. диня = 'растение /PC/ . с голям кръгъл сочен плод V който се яде /BC/.

р. береза = б. бреза = 'дърво /PC/ . с бяла кора V и листа V които приличат на сърце /BC/.

еделвайс = 'цвете /PC/ . с бял цвят V който прилича на звезда /BC/ . расте високо в планините /IC/.

Тематична група "съдове"

р. чашка = 'малък V кръгъл /IC/ . съд /PC/ . с дръжка /IC/. който служи за пиене /BC/' (най-често на чай и кафе).

р. рюмка = 'малък V стъклен /IC/ . съд /PC/ . с краче /IC/ . с който се пият спиртни напитки /BC/.

р. стопка = 'малък /IC/ . съд /PC/ . без дръжка /IC/ . с който обикновено се пие водка /BC/.

р. стакан = 'цилиндричен /IC/ . съд /PC/ . обикновено стъклен /IC/ . без дръжка /IC/ . който служи за пиене на различни течности /BC/.

р. бокал = 'голям V стъклен /IC/ . съд /PC/ . с краче /IC/ . с който се пие обикновено вино /BC/.

р. фужер = 'голям V стъклен /IC/ . съд /PC/ . във формата на фуния с краче /IC/ . с който се пие най-често вино /BC/.

От тези дефиниции е възможен преход към вторичните значения на думите чрез отбелязване на възможните за първичното значение потенциални семи (конотации) - вж. б. щъркел.

ВТОРИЧНИ ЗНАЧЕНИЯ

Вторичните значения на предметните имена са метафорични и метонимични.

Метафорите на предметните имена са от два типа - образна и номинативна (Аругюнова 1978,1979).

Образната метафора (ОМ) е средство за индивидуализация или оценка на човек или предмет. При образуването ѝ се извършва преход от полисемно име към моносемен предикат. Семасиологично нейното формиране може да се представи като превръщане на потенциална сема на първичното значение във видова на вторичното; родовата сема на първичното значение се заменя с нова във вторичното, тъй като при вторичната номинация се извършва преход от един предметен клас към друг. Метафоризацията може да се извърши със следната формула:

$m1 = Д -- в$

$m2 = в /BC/ . C /PC/$

$m1$ -- първично значение

$m2$ -- вторично значение

Д -- формално понятие на $m1$

'Д --- в' -- съдържателно понятие на $m2$

--- знак на импликация

в -- потенциална сема на $m1$ и видова сема на $m2$

С - - родова сема на $m2$

. - - знак за семантично умножение

Пример:

лисица 1 = 'животно' --- 'хитър'

лисица 2 = 'хитър . човек'

ОМ се реализират синтактично като абсолютни предикати (например, Той е такава лисица) и като свързани предикати (например, Изпълнение Петра -- гвоздъ програма). Свързаните предикати се образуват, когато се метафоризира референционно недостатъчно име (Никитин 1983,50). Например, първичното значение на руската дума мозг имплицира семата 'функция, подобна на функцията на мозъка' -- 'такъв, който ръководи', която се съединява със семата 'обект на ръководене' на думата организация и се образува свързания предикат мозг организации 'ръководен център на организацията'. В случая, за да се извърши вторичната номинация чрез образната метафора, е необходим микроконтекст, в който се конкретизира семантичният признак 'такъв, който ръководи', приписван на субекта на метафората (срв. Цыган /субект на образната метафора/ был мозгом организации 'ръководен център на организацията' -- ОМ е изразена в свързан предикат).

Чрез образните метафори се образуват синоними в езика (Аругюнова 1979). От ономазиологична гледна точка ОМ като източник на синоними реализира

дадено значение в различните тематични групи, което води до образуването на синонимни редове (вж. глава 3, Легурска 1990).

Номинативната метафора може да се разглежда като техническо средство за създаване на нови наименования в езика - омоними (Арутюнова 1979). Формирането ѝ се извършва в границите на полисемните названия. Семасиологично при формирането на НМ се заменя родовата сема на първичното значение, тъй като се именуват различни предметни класове, с нова родовата сема във вторичното при подобие на видовете семи на първичното и вторичното значение, основаващо се на подобие на обозначаваните от тях денотати. образуването на НМ може да се представи по следния начин:

$m1 = b : A$

$m2 = b' : B$

$b \cong b'$

$m1$ -- първично значение

$m2$ -- вторично значение

b, b' -- видови семи на $m1$ и $m2$

A, B -- родови семи на $m1$ и $m2$

\cong -- знак за подобие на видовете семи

$=$ -- знак за семантично умножение

Пример:

ухо 1 = 'част на тялото' /PC/ . 'определена форма' /BC/ (симетрично издадена част на тялото от двете страни на лицето)

ухо 2 = 'част на игла' /PC/ . 'форма, подобна на формата на ухо' = 'част на игла, подобна по форма на ухо'

За разлика от ОМ, която се реализира в предикатна позиция, НМ се реализира във всички позиции на изказа, но ѝ е нужен микроконтекст, за да извърши номинацията, срв. уши на торба, делва, рало; бомбе на обувка.

Семасиологично метонимията при предметните имена се представя като поява на нова родовата сема във вторичното значение при превръщането на родовата сема на първичното значение във видова на вторичното, метонимичното. Формирането на метонимията се изразява чрез следната формула:

$m1 = a : B$

$m2 = b : C$

$m1$ -- първично значение

$m2$ -- вторично значение

a и b -- видови семи на $m1$ и $m2$

B и C -- родови семи на $m1$ и $m2$

Пример:

индюшка 1 = 'самката на домашна птица' /PC/ V 'подобна на фазана' /IC/.
'която се използва за получаване на яйца и месо' /BC/.

индюшка 2 = 'месо' /PC/ . 'пуйка' /BC/ = 'месо от пуйка'.

Определението се отнася до всички разновидности метонимия и се конкретизира в отделните метонимични типове, характерни за различните групи предметни имена (Легурска 1985а).

Например, за названията на животни са характерни два типа метонимия: ‘месо от животното’ и ‘кожа от животното’; за названията на растения - шест типа: ‘плод от растението’, ‘ястие от растението’, ‘растението като подправка’, ‘промишлен продукт от растението’, ‘земна площ, засята с растението’; за названията за оръдия - два типа: ‘артефактът като мярка за вещество’, ‘помещение, обозначено по артефакта’ и т. н. Метонимичните типове имат денотативен характер.

Дадените разновидности на вторичните значения на предметните имена (образна метафора, номинативна метафора и метонимия) намират експликация в предлаганите тълкувания. Тези тълкувания не са лексикографски, а отразяват механизма на образуване на вторичното значение от първичното, получено като семантично умножение (linking, по У. Вайнрайх) на видова и родова сема.

Предлаганите определения се формулират като оперативни и дават възможност да се отграничат отделните видове вторични значения на предметните имена чрез логически процедури (операционални стъпки) за разлика от преобладаващата изследователска практика, в която се използват само интуитивни критерии.

СИНТАКСИС НА МЕТАФОРАТА И МЕТОНИМИЯТА.

Метафорите и метонимите се формират в различни синтактични позиции: метафората - в предикатна, а метонимията - в идентифицираща позиция (Арутюнова 199,149). Подобно разпределяне на синтактичните функции произтича от семантичната природа на всяко явление. Метонимичното значение има определена референция, отнесеност към конкретен, известен на събеседниците предмет (Ермакова 1976,106-107). Например: Шляпа/ нос оторвалася/ оторвался от чтения газет. В тези случаи предметните имена шляпа и нос отделят предмета на речта от областта на наблюдение, т. е. човек с шапка от човек без шапка или с нещо друго на главата - каскет, забрадка и др.; човек с голям нос от човек с обикновен нос и т. н.

Метонимията може да се преобразува в метафора и едновременно с това тя се придвижва в предикатна позиция: ну и шляпа же ты/ ама че си заплес/. В позицията на предиката думата придобива нереферентна употреба и обозначава някакъв признак (в случая с думата шляпа --’разсеян човек’ = ‘заплес’. В такава позиция предметното име претърпява частична адекватация и често се съпровожда от определения за градация, еквивалентни на наречие (Арутюнова 1979,151), например: он - совершенная шляпа. Метафоричното име може да се използва за идентификация и да се употреби в идентифицираща позиция на изказа, но тази му употреба е вторична и се маркира с показателни местоимения, например: эта шляпа опять ошиблась номером. В подобна

позиция метонимичното име се употребява самостоятелно - шляпа повернулась и улыбнулась, което произтича от предметния характер на метонимията, която не се нуждае от вторично предметяване.

Така че метафората и метонимията като типове вторични лексикални значения отговарят на определени комуникативни потребности, произтичащи от синтактичната позиция в изказа (Аругюнова 1978,252).

1.2. ИНВАРИАНТНАТА СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА -- ЕТАЛОН ЗА СЪПОСТАВКА НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА В ДВА ИЛИ ПОВЕЧЕ ЕЗИКА

Да се съпоставят лексикалните системи на два езика означава да се изучат лексикалните процеси и техните резултати във всяка от тях и да се установят съществуващите прилики и отлики на системите.

Съпоставителните лексикални изследвания могат да бъдат пълни и частични. Пълното съпоставително изследване предполага да бъдат обхванати за анализ всички думи от определено лексикално множество (например, едно-или повече томен тълковен речник, допълнени от сведения за функционирането им) в съпоставяните езици, като предварително бъде гарантиран симетричен анализ на съпоставяните лексикални системи. Частичното съпоставително изследване предполага обхващането на отделни участъци на лексикалните системи в двата езика в тяхната връзка и място в цялото (например, в тълковния речник като лексикална система). И в двата случая се предполага приемането на определени принципи на съпоставителния анализ.

Основни положения, актуални за съпоставителния анализ на предметните имена:

- приема се принципът на синхронна съпоставка на семантичната структура на руските и българските думи;
- аспектът на съпоставителния анализ е съдържателен;
- обект за анализ на лексикосемантичните варианти на многозначните лексикални единици в двата езика;
- основа за съпоставката на лексикалните единици е тяхната съдържателна еквивалентност по първично значение. Под еквивалентност се разбира функционалната равнозначност на лексикалните единици (Арнолд 1976,12). В студията се извършва предварително сравняване на тълкуванията на първичното значение на руската и българската единица и при тъждество на тълкуванията двете лексикални единици се смятат за еквивалентни. Подобно установяване на еквивалентност коригира лексикалните двойки, получени по двуезичен речник. По такъв начин се съпоставят лексикалните двойки;
- единица на съпоставката е семемата (или лексикосемантичният вариант) в тълкуването, представено като комбинация от семантични компоненти;
- за език - източник при анализа се приема руският език. Прави се анализ на значенията на изследваните думи в една посока: от руския към българския език и частично от българския към руския, което дава възможност да се изучат

еквивалентните и нееквивалентните отношения между значенията на думите в двата езика. Ако към руската/ българската дума се съотнасят по първично значение два или повече еквивалента от другия език, се образува поле на съответствие (Сятковски 1976; Червенкова 1987,48).

- при еквивалентност на думите в първичните им значения, което води до образуването на лексикални двойки (руска дума - българска дума) се съпоставят вторичните им значения, като се използва *еталон - инвариант (инвариантната семантична структура на думата)*. За основа, еталон на съпоставката не се приема нито една от семантичните системи на съпоставяните езици, а *трета система, когнитивна система, моделираща семантичната структура на думата като елемент от наднационалното информационно семантично равнище, като съвкупност от знания за семантичната структура на думата* (в духа на концепцията на акад. В. И. Вернадски 1988,132).

Създаването на ИСС се основава на допускането, че семантичната структура на предметната дума се определя от принадлежността ѝ към дадена тематична група или с други думи, че е възможно да се предскажат типовете вторични значения на дадена дума, като се знае първичното. Подобно схващане е изказвано в лингвистичната литература от И. В. Арнолд (Арнолд 1966,1969). Моделът, който предлага авторката, е предназначен да предсказва семантичните свойства на съществителното име в английския език според неговата принадлежност към определен лексикограматичен разред.

Предлаганият в студията модел се различава от модела на И. В. Арнолд по това, че последният предлага само най-обща възможност за предсказване на вторичните значения на думата по първичното. Предлаганият модел предвижда създаването на матрица за всяка тематична група предметни имена в руския и българския език, която се базира на предварителното познаване на семантичните механизми на този вид лексика.

Създаването на инвариантна семантична структура на думата се основава на две допускания:

1. Многозначността на предметната лексика е редовна (свойство "регуларност"). Това означава, че типовете полисемия и реализиращите ги вторични значения на думата, характерни за определена тематична група, се регламентират от определени семантични формули, отразяващи зависимостта на семантичните процеси в структурата на думата от първичното ѝ значение. Така по общата инвариантна семантична характеристика на тематичната група (или по ИСС) се определя семантичната структура на всеки нейн член (Шмельов 1982,16-17).

2. Тематичните групи са лексикално отворени. Без да е необходимо да се представят пълни списъци от думи за групата, всяко ново предметно име, което отговаря на семантичните изисквания на групата, може да развие значения, предсказвани от инвариантната семантична структура на думата - член на дадената тематична група.

ИСС е модел на семантичната структура на която и да е дума от изследваната тематична група. Като всеки модел ИСС обобщава най-съществените признаци на семантичната структура на думите и е еквивалент, заменящ реалната им семантична структура и не съдържащ второстепенни признаци. В ИСС са представени всички типове значения на думата, характерни за дадената ТГ.

ИСС се конструира след предварителен анализ на лексикалните значения на думите от дадена ТГ по тълковните речници, допълнени от интроспективни данни и частичен психолингвистичен и социолингвистичен експеримент, и тяхната типология. Значенията се разпределят по възможните за предметните имена типове: 1.първично значение; 2.вторични значения: образни и номинативни метафори и метонимични типове. Така под съответен номер се подрежда всеки формулиран семантичен тип, представен на метаезик, в инвариантната семантична структура на думата. Реализацията на ИСС се основава на запълването или незапълването на отделните клетки на ИСС в зависимост от реалното съществуване на значението в семантичната структура на конкретната дума. В редки случаи думата има пълна семантична парадигма. Най-честият случай е запълването на отделни клетки на модела. За конкретната дума запълнените клетки съответстват на най-типичните видове полисемия за дадената ТГ. Поредният номер на типовете полисемия в ИСС означава характеристикта им за групата. Незапълнените клетки на ИСС могат да се разглеждат като потенциални възможности думата да развие съответните значения, които по някакви причини не са станали реални езикови факти.

ИСС може да намери приложение в различни лингвистични дейности. На първо място, ИСС може да бъде еталон за съпоставителен анализ на лексиката на два езика. По отношение на този семантичен инвариант конкретните лексикални единици в съпоставяните езици са варианти. Съпоставката по ИСС осигурява пълнота, икономия и нагледност при излагането на резултатите от съпоставителния анализ.

Например, ИСС на ТГ части на тялото е следната:

1. 'определена част на тялото'
2. номинативна метафора: 'част на предмет/ предмет, по форма/ функция подобна/ ен на частта на тялото'
3. Метонимии:
 - 3.1. 'ястие от частта на тялото'
 - 3.2. 'част от дреха, съответстваща на частта на тялото'
 - 3.3. 'заболяване на частта на тялото'
 - 3.4. 'израз на частта на тялото'
 - 3.5. 'човек/ животно, обозначен/о по частта на тялото'
 - 3.6. 'дейност, обусловена от частта на тялото'
4. Образна метафора: 'човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на частта на тялото'

Руската дума **голова** и българската дума **глава** са семантични еквиваленти по значението 'горната част на тялото на човека, в която се намира мозъкът'. Думите образуват лексикална двойка. След това съпоставяме вторичните значения на двете лексикални единици по ИСС като с /+/ отбелязваме наличието на конкретно значение, а с /-/ отсъствието като конкретно значение на типовата полисемия.

р. голова

1. 'горната част на тялото на човека, в която се намира мозъкът'

2.1. 'част от хранителен продукт, по форма подобна на глава'

голова луку, капусты, сахару

2.2. 'предна част на войска, по положение, подобна на глава'

3.3. 'заболяване на главата'

3.1. -

3.2. -

3.4. -

3.5. 'животно, обозначено по главата'

3.6. 'ум'

4.1. 'умен човек'

4.2. 'несъобразителен човек'

4.3. 'човек, който ръководи'

б. глава 1. 'горната част на главата, в която се намира мозъкът'

2.1. 'част от зеленчук, по форма подобна на глава глава лук, зеле'

2.2. 'част на река, по положение подобна на глава'

3.3. 'заболяване на главата'

3.1. -

3.2. -

3.4. -

3.5. 'човек/ животно, обозначено по главата'

3.6. 'ум'

4. (свързано значение) 'човекът като носител на признак, изразен в прилагателното'

държавен глава, умна глава, глупава глава

Както се вижда по-горе, тълкуването на типовата полисемия се конкретизира (вж. 2.1., 2.2., 4.1., 4.2., 4.3.). Когато е необходимо, се дава микроконтекст (както

е за номинативната метафора) или се уточнява типа на значението от синтактична гледна точка (например, 4.за думата глава е свързано значение за разлика от 4.1.за думата голова, където е абсолютен предикат).

По ИСС се определя кои типове полисемия са типични и за двете ЛЕ, по които се различават частично или напълно.

Резултатите от съпоставката могат да се представят разгърнато. В ИСС на ТГ "части на тялото" се наблюдават четири семантични зони: 1.първично

значение; 2. номинативни метафори; 3. метонимии; 4. образни метафори. Руската дума **голова** в областта на номинативнометафоричните си значения обозначава части на хранителни продукти от различен род, по форма подобни на глава (срв. **голова луку, глава капуста, глава сахару**); българската дума **глава** обозначава части на зеленчук с такава форма (срв. **глава лук, зеле, но бучка захар**). Номинативнометафоричните значения на руската и българската дума се различават по обема на референтите си: референтният обем на руската метафора е по-широк от референтния обем на българската. Руската дума обозначава още **‘предната част на войска’**. Подобно значение отсъства в семантичната структура на българската дума **глава** (срв. **чело на отряд**). От своя страна, българската дума има значение **‘речен извор’** (глава на река).

Да разгледаме зоната на метонимичните значения. В семантичната структура и на двете думи отсъстват метонимичните разновидности **‘ястие от частта на тялото’, ‘част от дреха, съответстваща на частта на тялото’** и **‘израз на частта на тялото’**. Членовете на лексикалните двойки съвпадат по следните метонимични значения **‘заболяване на главата’**, което се реализира в абсолютно предикатна позиция (**‘Что с тобой? Голова - Какво има? Пак главата’**); **‘ум’** (Человек с головой - Умна глава). По значението **‘човек/животно, обозначен/о по главата’** членовете на ЛД се намират в отношение на семантично включване: българската дума е обозначение на хора и домашни животни (глава от населението; глава рогат добитък), руската дума - само на домашни животни (срв. стадо в 200 голов, но на душу населения).

Обобщеното образнометафорично значение **‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на главата’** се реализира в следните разновидности. ОМ **‘човек, който ръководи’** се реализира в руския език в позицията на абсолютен предикат (**‘Он всем голова’**); в българския език - в позицията на свързан предикат (**‘Той е държавен глава’**). ОМ **‘човекът като носител на определени способности’** се реализира и в двата езика в позицията на свързан предикат (срв. **Умная голова - Умна глава**). В руския език това значение съществува и в абсолютен предикатна позиция: **‘Иван у нас умница, голова’** (за разлика от бълг. ***Иван е глава, но Иван е умна глава**). Още повече, че в тази позиция руската дума образува метафори, основани на противоположни конотации (срв. **‘умен човек’** и **‘несъобразителен човек’**), което като цяло е присъщо на оценъчната лексика.

Обобщено казано, семантичните структури на думите **р. голова** и **б. глава** са в отношение на логическо пресичане.

Както се вижда, подобен начин на съпоставяне на семантичните структури на думите е ефективен при изследването на голям лексикален корпус, тъй като предполага пълнота и нагледност на анализа, икономичност при представянето на резултатите, систематизация на лексикалните факти.

На второ място, съпоставката по ИСС дава възможност резултатите, получени от нея, да намерят приложение в лексикографската практика за

пълно и еднотипно представяне на семантичната структура на предметните имена в едноезичен тълковен и двуезичен речник.

На трето място, ИСС може да се използва като прогнозиращ модел при обучението на филолози. От семасиологична гледна точка от първичното значение на думата и ИСС могат да се определят потенциалните ѝ възможности за вторични значения (“движение по вертикал”, определящо вътрешнословната парадигматика на думата). Определянето на реално съществуващите от тях е въпрос на лингвистична компетенция и е следващата стъпка в знанието за семантичната структура на думите. От ономасиологична гледна точка, като са известни типовете полисемия, които се изразяват в обобщени значения, могат да се търсят лексикалните изрази на значенията в различните ТГ (“движение по хоризонтала”, определящо междусловната парадигматика на думата). По този начин се извършва преход от отделния лексикосемантичен вариант към синонимните групи думи. Например, значението ‘глупав човек’ в рамките на названията за животни по образнометафоричен хоризонтал се илюстрира от редицата думи: курица, гусь, осел, баран и др. в руския език; кокошка, гъсок/ гъска, патка и др. в българския език.

РАЗДЕЛ 2. ИЛЮСТРАЦИЯ НА СЪПОСТАВКАТА НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА ПО ЛЕКСИКАЛНИ ДВОЙКИ В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

По ИСС като *tertium comparationis* могат да бъдат съпоставени всички ТГ предметни имена в руския и българския език. Безспорно е, че изучаването на всички ТГ предметни имена по тази методика е необходимо. Досега е направена съпоставка на вторичните значения на думите от седем ТГ по идеографската схема на Шведова (Легурска 1985б): оръдия, мебели, съдове и домакински принадлежности, облекло и украшения, мебели; растения, животни, части на човешкото тяло. Направен е също съпоставителен анализ по ИСС на четири ТГ - съдове, мебели, части на човешкото тяло, животни (Легурска 1990). В тази студия илюстрираме анализ от подобен род с ТГ “съдове” и “животни” като представители на артефактите и естествените предмети в руския и българския език. Прави се семантична формулировка на първичното значение на думите и по тази дефиниция се установява отношение на еквивалентност между руската и българската лексикална единица. В някои случаи еквивалентите се различават от посочените в съществуващите руско-български речници.

Лексикалният материал се подлага на следния предварителен анализ.

Списъкът на словника на всяка ТГ се изготвя по речника на Ожегов (Ожегов 1973) за руския език. От него се изключват безеквивалентните думи и думите със стилистична маркировка в първичните значения. Следва по-нататъшно минимизиране на словника на ТГ по учебния тълковен речник на К. В. Габучан (Габучан 1988). Към получения словник се добавят по

целесъобразност някои лексикални единици от тематичния руско-български речник на Бабов - Въргулев (Бабов - Въргулев 1961). Следващият етап на обработка на материала се състои в изработването на тълкуванията на първичните и вторичните значения на лексикалните единици в руския и българския език, които се формулират по изложените в предишния раздел семантични формули на съответните типове значения. За формулирането на значенията се използват следните източници: за руския език - Тълковен речник на Ожегов и Словарь русского языка(МАС), БАС; за българския език БТР, РСБКЕ, РБЕ. В някои случаи речниковите данни се коригират от допълнителни данни, получени чрез социо- и психолингвистичен експеримент и интроспективно. Подобен подход се използва в работите на А. Вежбицка (Вежбицка 1985,1988). Не смятаме, че е необходимо подробно да се спираме на методиката на частично прилагания социо- и психолингвистичен експеримент, тъй като той обхваща отделни лексикални единици. Същите източници на информация се използват и при формулирането на ИСС на думата - член на ТГ, определени за съпоставка. Този етап в работата се смята за работен и не се излага подробно от съображения за краткост и изложението. По-нататък следва илюстрацията на съпоставката на предметните имена, която се прави в следния ред:

1. ИСС на думата - член на изследваната ТГ (матрица).
2. Лексикални двойки, подредени по азбучен ред. ЛД се формират като се съотнасят ЛЕ по първичните им значения. По формулата на ИСС се съотнасят вторичните им значения. В края на съпоставката (в десния ъгъл на всяка ЛД) се дават отношенията на съответствие на семантичните структури на руската и българската дума. Използват се следните логически символи:
 - = - съвпадане на семантичната структура на ЛЕ
 - ≠ - несъвпадане (пълно различие) на семантичната структура на ЛЕ
 - ∩ - пресичане на семантичните структури на ЛЕ
 - ⊃ - включване на семантичните структури на ЛЕ
3. Поле на съответствие.
4. След съпоставката на лексикалните единици от анализирания ТГ се прави кратък коментар на изводите, които са възможни от съпоставката.

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТГ “СЪДОВЕ” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ИСС на думата - член на ТГ “съдове”

1. ‘определен съд’ (основа за установяването на семантична еквивалентност в руския и българския език)
2. метонимия:
 - 2.1. ‘съдържанието на артефакта’
 - 2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’
 - 2.3. ‘действие, обозначено по артефакта’

3. номинативна метафора: ‘предмет/ част на предмет, подобен/ подобна по свойство на артефакта’

4. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на артефакта’

1. блюдо - чиния

1. ‘плитък кръгъл или продълговат съд, от който се яде’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’

$R = B$

2. бокал - чаша за вино

1. ‘голям стъклен съд със столче, от който се пие обикновено вино’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1.-

$R \subset B$

3. бочка - бъчва

1. ‘голям цилиндричен дървен съд (с извити стени) с две дъна, който служи за вместилище на течности или храни’

2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’

4. ‘дебела жена’ 4.1. ‘дебел човек’

4.2. ‘човек, който пие много’

$R \cap B$

4. бутилка - бутилка

1. ‘стъклен съд с тясно гърло, който служи за вместилище на течности’

2.1. ‘съдържание на артефакта’ 2.1.+

2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’ 2.2.-

$R \subset B$

5. ведро - кофа

1. ‘цилиндричен съд (от дърво, метал или пластмаса), който служи за вместилище най-често на течности’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1.+

2.2. ‘артефактът като мярка за вещество’ 2.2.+

р. ведро - б. ведро

1. ‘дървен съд с дръжка, който служи за вместилище на течности’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’

2.2. ‘артефактът като мярка за вещество (вино или ракия)’

$R = B$

Коментар: По значението ‘цилиндричен съд с дръжка, който служи за вместилище най-често на течности’ се съотнасят руската ЛЕ ведро и българските кофа и ведро. Разликата на денотатите, а от тук и на концептуалните структури на думите се определя от вида на материала, от който е изготвен предметът: р. ведро се прави от дърво, метал и пластмаса, б. кофа - от дърво, метал или пластмаса, а б. ведро е само от дърво. Така лексикалните единици по първичното си значение образуват поле на

съответствие, състоящо се от три ЛЕ: р. ведро - б. кофа, б. ведро, които по вторичните си значения влизат в различни отношения на съответствие, както следва $P=B1$, $P \subset B2$. Може да се каже, че р. ведро и б. кофа са широкозначни думи. В случая широкозначността се разбира като полиденотативност (Колобаев 1983,11), която е резултат на абстракция и не води до образуването на нови значения.

6. вилка - вилица

1. 'прибор за ядене (с дръжка и няколко остри зъба), с който се набожда храна'

3. 'предмет, по форма подобен на вилица' 3.-

штепсельная вилка

$P \subset B$

7. воронка - фуния

1. 'уред (с формата на корпус и тръба), който служи за наливане на течност в съд с тясно гърло'

3. 'дупка в земята, по форма подобна 3.+ на фуния' = 'яма от взрив'

$P \subset B$

8. горшок - гърне

1. 'издут, дълбок глинен съд, в който се вари ядене или е вместилище на течност или храна'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

9. графин - гарафа/ шише

1. 'стъклен съд с дълго тясно гърло, който служи за вместилище на течности'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

10. кадка - каца

1. 'голям цилиндричен дървен съд с прави стени и едно дъно, който служи за вместилище на храни'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

11. кастрюля - тенджера

1. 'дълбок метален съд обикновено с капак, в който се вари ядене'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

12. корыто - корито

1. 'голям плитък съд от дърво, желязо или камък (пластмаса), който служи за пране и къпане или за хранене на домашни животни'

3. 'вдлъбнатина в земята за река, по форма подобна на корито'

$P \supset B$

13. р. котел - б. котел

1. 'голям дълбок метален съд с дръжка, който служи за вместилище или за варене на течности и храна'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

14. кофейник - кафеник/ джезве

1. 'малък металически съд с дълга дръжка, в който се вари кафе'

$P = B1$

$P = B2$

15. кружка - канче

1. 'малък метален съд с дръжка, от който се пият различни течности'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B$

16. кувшин - кана

1. 'висок стъклен или глинен съд с дръжка и с широко гърло, който служи за вместилище на течности'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B1$

кувшин - стомна

1. 'глинен съд с тясно гърло и дръжка, който служи за вместилище на течности'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P \subset B2$

Коментар: Думата кувшин е широкозначна.

17. ложка - лъжица

1. 'металически прибор с дръжка, с който се яде течна храна или служи за разбъркване (на храна или течност)'

2.2. 'артефактът като мярка за вещество' 2.2.+

$P = B$

18. миска - паница/ купа

1. 'съд с формата на полукълбо, от който се яде'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

$P = B1$

$P = B2$

19. мутовка - бутало

1. 'прибор, състоящ се от пръчка и спирала, който служи за разбиване на течни храни'

3. 'част от растение, по форма 3.' част от машина, по форма подобна подобна на бутало' = 'листа, цветове, на бутало'

разположени по стъблото на една и съща височина'

$P \cap B$

20. р. нож - б. нож

1. 'прибор, състоящ се от острие и дръжка, който служи за рязане'

3. 'част от инструмент, по функция 3.+
подобна на кон' **нож на машина**
нож машины
P = Б

21. р. поднос - б. поднос/ табла

1. 'дървен, метален или пластмасов лист с извити нагоре краища, с който се пренасят съдове'
P = Б1

поднос = табла

1. 'дървен, метален или пластмасов лист с извити нагоре краища, с който се пренасят съдове'

2.3. 'название на игра, по подобие на
използваната за нея кутия'

P ⊃ Б

22. пробка - тапа

1. 'цилиндрично парче от корк или пластмаса, което служи за запушване на гърла на бутилки'

3. 'част от електрически ключ, 3.+
по форма и функция подобна на тапа'

4. 'натрупване на коли, хора и др., 4.' нисък човек'
което предизвиква задръстване'

P ∩ Б

23. р. решето - б. сито

1. 'прибор с надупчена ситна мрежа, опъната на обръч, който служи за пресяване'

3. 'част на предмет, по форма и функция подобна на решето'
4. 'предмет, който създава преграда при преминаване'

решето машины

На изпита преминах през ситото.

P1 ∩ Б1

р. сито -б. сито

1. 'прибор с надупчена ситна мрежа, опъната на обръч, който служи за пресяване'

P2 ⊃ Б1

24.р. сито - б. решето

1. 'прибор, който представлява надупчен метален лист с отворстия и служи за прецеждане'

4. 'предмет, който е надупчен'

Панталонът му стана на решето.

P2 ⊃ Б2

25. рюмка - чашка

1. 'малък стъклен съд с краче, с който пият спиртни напитки'

б. от различен материал

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

2.3.'пиене на спиртни напитки'

Обича чашката

$P \supset B$

26. скалка - точилка

1. 'уред с формата на цилиндрична пръчка, който служи за точене'

3. 'промишлен уред, по форма 3.-

подобна на точилка'

скалка пожарной помпы

$P \subset B$

27. сковорода - тиган

1. 'кръгъл плитък метален съд с дръжка, който служи за пържене'

$P = B$

28. стакан - чаша

1. 'цилиндричен съд обикновено стъклен без дръжка, който служи за пиене на различни течности'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

3. 'предмет, по форма подобен на

чаша'

2.3.'пиене на спиртни напитки'

стакан машины

$P \cap B$

29. стопка - малка стъклена чаша

1. 'малък съд без дръжка, с който обикновено се пие водка'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.-

$P \subset B$

30. тарелка - чиния

1. 'кръгъл съд с повдигнати краища и плоско дъно (от порцелан, фаянс, глина, метал и стъкло), от който се яде'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.+

3.1.(мн. ч.) 'музикален инструмент ' 3.1.-

3.2. 'части на машина, по форма

подобни на чинии'

$P \subset B$

31. фужер - висока чаша

1. 'голям стъклен съд във формата на фуния с краче, с който се пие най-често вино'

2.1. 'съдържанието на артефакта' 2.1.-

$P \subset B$

32. р. чаша - б. чаша

1. 'старинен съд във формата на 1.'неголям, отгоре отворен съд, с който се полукълбо, с който се пие' пие'

2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1.+

2.3. ‘пиене на спиртни напитки’

Обича чашата.

$R \neq B$

Коментар: ЛЕ р. чаша и б. чаша не са семантични еквиваленти по първичното си значение. Руската дума е обозначение на старинен съд, а българската е с широко значение. Затова семантичните структури на думите се представят независимо една от друга.

33. р. чашка - б. чашка

1. ‘малък кръгъл съд с дръжка, който служи за пиене’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1.+

3.1. ‘част на везни, по форма подобна на чаша’ 2.3. ‘пиене на спиртни напитки’

3.2. ‘част на устройство, по форма подобна на чашка’

$R \subset B$

34. р. чайник - б. чайник

1. ‘съд с дръжка и чучур, в който се вари вода или чай’

2.1. ‘съдържанието на артефакта’ 2.1.+

3. ‘предмет, по свойство подобен на чайник’ = ‘локомотив’

$R \supset B$

СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА ТГ ”ЖИВОТНИ” В РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ИСС на думата - член на тематичната група “животни” в руския и българския език:

1. ‘определено животно’ (основа за установяване на семантична еквивалентност на думите в руския и българския език)

2. образна метафора: ‘човек, охарактеризиран по свойство, приписвано на животното’

3. номинативна метафора: ‘част на предмет/ предмет, подобен/ на по свойство (външно или функционално) на животното’

4. метонимии:

4.1. ‘кожа от животното’

4.2. ‘месо от животното’

1. аист - щъркел

1. ‘едра дългокрака прелетна птица с дълъг прав клюн’

б. щъркел (конотация -- ‘предвестник на пролетта’)

$R = B$

2. р. акула - б. акула

1. ‘голяма хищна морска риба’

2.1. 'човек, който експлоатира' 2.1.-

2.2. 'хищен човек' 2.2.+

$P \subset B$

3. бабочка - пеперуда

1. 'насекомо с пъстри криле'

2. 'лекомислен човек' 2.-

3. 'вратовръзка, по форма подобна на пеперуда'

$P \subset B$

4. байбак - мармот

1. 'степен гризач, който през есента и зимата изпада в летаргичен сън' -- 'тромав'

2. 'неповратлив и мързелив човек' 2.-

$P \subset B$

5. баран - овен

1. 'самец на овцата'.

2.1. 'глулав човек' 2.1.+

2.2. 'упорит човек' 2.2.обща негативна характеристика на човек'

4.2. 'месо от овен' 4.2.+

$P \cap B$

6. барашек - агне

1. 'дете на овцата, което се използва за месо'

2. 'кротък и послушен човек' 2.+

3. 'гребен на морска вълна' 3.-

4.1. 'кожа от агне' 4.1.-

4.2. 'месо от агне' 4.2.+

$P \subset B$

7. бегемот - хипопотам

1. 'голямо тревопасно животно, което живее в Африка' -- 'тромаво'

2. 'дебел и тромав човек' 2.+

$P \subset B$

8. белка - катерица

1. 'малък гризач с пухкава опашка, който живее по дърветата'

4.1. 'кожа от катерица' 2. 'подвижен човек'

$P \cap B$

9. р. бизон - б. бизон

1. 'диво голямо животно с дълга мека козина, което живее в Северна Америка'

2.обща негативна характеристика за човек

$P \supset B$

10. бирюк - вълк-единак

1. 'вълк, който живее извън стадото'

2. 'саможив човек' 2.+

$P = B$

11. битюг - едър кон за тежка работа

1. 'едър кон, който се използва за тежка работа'

2. 'здрав и силен човек'

$P \subset B$

12. блоха - бълха

1. 'малко насекомо, което живее като паразит по човека и животните'

$P = B$

13. борзая - хрътка

1. 'вид куче с дълги крака и тънко тяло'

2. 'човек, който бързо намира следи'

$P \supset B$

14. боров - шопар

1. 'самец на свинята, който е кастриран и се отглежда за месо'

2.1. 'тлъст човек' 2.1.+

2.2. 'неповратлив, тромав човек' 2.2. 'мръсен човек'

$P \cap B$

15. букашка - буболечка

1. 'всяко малко дребно насекомо'

2. 'незначителен човек'

$P \supset B$

16. бык - бик

1. 'мъжко некастрирано домашно животно с рога, което е самец на кравата'

2. 'силен човек' 2.+

3. 'опора на мост' 3.-

быки моста

$P \subset B$

17. бычок - попче

1. 'дребна риба, която живее в Черно море и се използва за храна'

4.2. 'месо от попче' 2.+

$P = B$

18. вальдшнеп - горски бекас

1. 'птица с дълъг клон, която живее в заблатени горски местности и се използва за ядене'

4.2. 'месо от горски бекас' 4.2.+

$P = B$

19. верблюд - камила

1. 'голямо животно с две (или една) гърбици, което живее обикновено на пустинни места'

2. 'човек, който изпълнява безропотно тежка работа'

Р ⊂ Б

20. вобла - каспийска бабушка

1. 'малка риба, която живее в Каспийско море и се използва за храна'

4.2. 'месо от каспийска бабушка' 4.2.+

Р = Б

21. р. вол - б. вол

1. 'мъжко кастрирано домашно животно с рога, което се използва за селскостопански работи'

2. -

2. 'глупав човек'

Р ⊃ Б

22. волк - вълк

1. 'хищно животно, което прилича на куче'

2. 'хищен човек' 2.1.+

2.2. 'човек, който експлоатира'

Р ⊃ Б

23. вонючка - сунс

1. 'дребен хищен гризач, който издава неприятна миризма и живее близо до хората'

2. 'човек, който мирише лошо' 2.-

Р ⊂ Б

24. ворона - врана/ гарга

1. 'креслива птица със сиви пера и черна глава, криле и опашка, която яде всичко'

2. 'разсеян човек' 2.-

Р ⊂ Б

25. вошь - въшка

1. 'малко насекомо, което няма криле и паразитира по тялото на човека и животните'

2.1. 'нищожен и безличен човек'

2.2. 'досаден човек'

Р ⊃ Б

26. выдра - видра

1. 'хищно животно, което живее във водата и има ценна кожа'

2. 'прекалено слаба жена' 2.-

Р ⊂ Б

27. вьюн - змиорка

1. 'риба с дълго, подобно на змия тяло, която е много подвижна'

2. 'човек, който прониква навсякъде' 2.-

Р ⊂ Б

28. гадюка - усойница

1. 'отровна змия с плоска кръгла глава'

2.1. 'подъл човек' 2.1.-

2.2.обща негативна характеристика 2.2.‘зла жена’

$P \cap B$

29. гиена - хиена

1. ‘хищно диво животно, което живее в Африка и Азия, прилича на куче и се храни с мърша’

2. ‘хищен човек’ 2.+

$P = B$

30. горностай - сибирска белка

1. ‘малък хищен гризач с бяла ценна кожа’

4.1.’ кожа от сибирска белка’ 4.1.+

$P = B$

31. гусеница - гъсеница

1. ‘личинка на пеперуда с подобно на червей тяло’

3. ‘метална верига на колелата в 3.3.+

трактор, танк и др., която прилича на гъсеница’

$P = B$

32. гусь - гъсок

1. ‘дива и домашна едра птица с дълга шия, която може да плува и се използва за получаване на месо’

2.1. ‘хитър и нечестен човек’ 2.1.‘глупав човек’

2.2. ‘важен и надменен човек’

4.2. ‘месо от гъсок’ 4.2.+

$P \subset B$

33. гусыня - гъска

1. ‘самка на гъсока’

2. ‘глупава жена’ 2.+

4.2.’ месо от гъска’ 4.2.+

$P = B$

34. дятел - кълвач

1. ‘горска птица със силен клюн, която чука и дълбае по дърветата’

2. ‘човек, който зубри’

$P \subset B$

35. еж - таралеж

1. ‘неголямо животно, гърба на което е покрит с игли’

2. ‘човек, който отговаря лошо на думи 2.+

и постъпки, струващи му се обидни’

$P = B$

36. р. енот - б. енот

1. ‘животно с дълга ценна кожа’

4.1. ‘кожа от енот’ 4.1.+

$P = B$

37. р. ехидна - б. ехидна

1. 'малко животно, покрито с игли и козина, което живее най-вече в Австралия'

2. 'зъл и коварен човек' 2.+

$P = B$

38. жаворонок - чучулига

1. 'малка птичка с хубав глас, която пее рано сутрин'

2. 'човек, който е работоспособен сутрин' 2.-

$P \subset B$

39. жук - бръмбар

1. 'насекомо с твърди обвивки над крилата'

2. 'човек, който прониква навсякъде, 2.-

благодарение на хитрост и нечестност'

$P \subset B$

40. журавль - жерав

1. 'голяма птица с дълги крака и дълга шия, която живее из блатата'

3. 'част на кладенец, по форма и свойства 3.-

подобна на шия на жерав' = 'кобилица на кладенец'

$P \subset B$

41. заяц - заек

1. 'животно с дълги задни крака и дълги уши, което се страхува и бяга от всеки шум'

2.1. 'страхлив човек' 2.1.+

2.2. 'пътник, зрител, който няма билет' 2.2. 'млад, неопитен и затова плах войник, ученик и др.'

4.2. 'месо от заек' 4.2.+

$P \cap B$

42. змея - змия

1. 'влечуго с дълго, подобно на черво тяло без крака и с отровни зъби'

2. 'коварен и зъл човек' 2.+

$P = B$

43. илька - американски пор

1. 'малко животно с ценна кожа'

4.1. 'кожа от американски пор' 4.1.+

$P = B$

44. индюк - пуяк

1. 'самецът на голяма домашна птица, подобна на фазана, която се отглежда за получаване на месо'

2.1. 'надменен човек' 2.1.+

2.2. 'глупав човек'

4.2. 'месо от пуяк' 4.2.+

$P \subset B$

45. индюшка - пуйка

1. 'самката на голяма домашна птица, подобна на фазана, която се отглежда за получаване на месо и яйца'

4.2. 'месо от пуйка' 4.2.+

$P = B$

46. ишак - магаре

1. 'домашно животно, по-малко от коня, обикновено сиво, с дълги уши, което се използва за селскостопански работи'

2.1. 'глупав и упорит човек' 2.1.+

2.2. 'човек, който изпълнява безропотно тежка работа' 2.2.обща негативна характеристика за човек

$P \cap B$

47. ищейка - копой

1. 'ловно или служебно куче, което може да открива дивеч или хора по следа'

2.1. 'човек, който шпионира' 2.1.+

$P = B$

48. карп - шаран

1. 'риба, която живее в сладки води и се използва за ядене'

2. 'глупав и доверчив човек'

$P \supset B$

49. р. кит - б. кит

1. 'огромно морско животно, което прилича на риба'

2. 'важен и влиятелен човек' 2.-

$P \subset B$

50. клоп - дървеница

1. 'малко паразитно насекомо, което смуче кръв'

2. 'малко дете' 2.-

$P \subset B$

51. кляча - кранта

1. 'много слаб кон'

2. 'кльощава и грозна жена' 2.+

$P = B$

52. кобель -пес

1. 'самец на домашно куче'

2. 'похотлив мъж' 2.-

$P \subset B$

53. р. кобра - б. кобра

1. 'голяма змия с петна на шията, която е отровна'

2. 'коварна жена' 2.+

$P = B$

54. кобыла - кобила

1. 'самката на кон'

2. 'едра и здрава жена' 2.+

3. 'гимнастически уред' 3.-

$P \subset B$

55. р. коза - б. коза

1. 'самката на дребно домашно животно с прав косъм и рога, което се използва за месо, вълна и мляко'

2. 'млада и подвижна жена' 3. 'гимнастически уред'

$P \cap B$

56. р. козел - б. козел

1. 'самец на козата'

3. 'гимнастически уред' 3.-

$P \subset B$

57. колонок - сибирски пор

1. 'хищно животно с ценна кожа'

4.1. 'кожа от сибирски пор' 4.1.+

$P = B$

58. конь - кон

1. 'самец на коня'

3.1. 'шахматна фигура, изобразяваща кон' 3.1.+

3.2. 'гимнастически уред' 3.2.+

$P = B$

59. корова - крава

1. 'голямо домашно животно с рога, което се използва за получаване на мляко'

2.1. 'дебела и неподвижна жена' 2. обща негативна характеристика

2.2. 'глупава жена' за жена

$P \subset B$

60. кот - котарак

1. 'самец на котката'

2. 'похотлив мъж'

$P \supset B$

61. котик - морска котка

1. 'морско животно, подобно на котката, с ценна кожа'

4.1. 'кожа от морска котка' 4.1.+

$P = B$

62. кошка - котка

1. 'малко домашно животно, което лови мишки и плъхове'

2. 'похотлива жена' 2.-

3.2. 'приспособление, прикрепено към обувките за катерене'

$P \subset B$

63. краб - морски рак

1. 'морско животно с щипци, което се използва за ядене'

4.2. 'месо от морски рак' 4.2.+

$P = B$

64. р. крокодил - б. крокодил

1. 'голямо водно влечуго с дебела кожа като броня, което живее в топлите страни'

2.1. 'грозна жена' 2.1.+

$P = B$

65. кролик - заек

1. 'домашно животно с дълги задни крака и дълги уши, което се отглежда за получаване на месо'

4.1. 'кожа от заек' 4.1.-

4.2. 'месо от заек' 4.2.+

$P \subset B$

66. крот - къртица

1. 'животно, което живее под земята с дълги, подобни на лопати, предни крайници'

4.1. 'кожа от къртица' 2. 'човек, който живее затворено'

$P \cap B$

67. крыса - плъх

1. 'едър гризач, който унищожава житните растения'

2. 'подъл и страхлив човек' 2.+

$P = B$

68. кукушка - кукувица

1. 'горска птица, която не свива гнездо и снася яйцата си в чуждите гнезда'

2. 'самотен човек' 2.+

3. 'локомотив за маневри' 3.-

$P \subset B$

69. куница - златка

1. 'малко хищно животно с ценна светлокафява кожа'

4.1. 'кожа от златка' 4.1.+

$P = B$

70. курица - кокошка

1. 'домашна птица, която се отглежда за получаване на яйца и месо'

2. 'глупава жена' 2.+

4.2. 'месо от кокошка' 4.2.+

$P = B$

71. куропатка - яребица

1. 'дива птица, подобна на кокошка, която се използва за ядене'

4.2. 'месо от яребица' 4.2.+

$P = B$

72. лев - лъв

1. 'едро хищно животно с къса жълта козина и дълга грива'

2.1. 'силен и красив човек' 2.1.+

2.2. 'човек, който се ползва с успех сред жените' 2.2. 'влиятелен човек'

$P \cap B$

73. лещ - платика

1. 'риба с плоско тяло, която живее в сладки води и се използва за ядене'

4.2. 'месо от платика' 4.2.+

$P = B$

74. лиса - лисица

1. 'хищно животно с остра муцуна и дълга пухкава опашка'

2. 'хитър и лукав човек' 2.+

4.1. 'кожа от лисица' 4.1.+

$P = B$

75. лошада - кон

1. 'голямо домашно животно с копита, което се използва за селскостопански работи'

$P = B$

76. медвед - мечка

1. 'голямо хищно животно, покрито с гъста козина и с тромава походка'

2. 'тромав човек' 2.+

4.1. 'кожа от мечка' 2.2. 'човек, който обича много да яде'

$P \cap B$

77. р. морж - б. морж

1. 'голямо морско животно с мустаци и дълги зъби на муцуната, което живее в северните морета'

2. 'човек, който се занимава с плуване през зимата на открито' 2.+

$P = B$

78. мул - муле

1. 'домашно животно, хибрид на магаре и кобила, което се използва за селскостопански работи'

2.1. 'глупав упорит човек' 2. 'глупав и неопитен човек'

2.2. 'човек, който изпълнява безропотно тежка работа' 2.2.+

$P \cap B$

79. муравей - мравка

1. 'малко пълзящо насекомо, което живее в колектив'

2.1. 'трудолюбив човек'

2.2. 'незначителен човек'

$P \supset B$

80. р. муха - б. муха

1. 'двукрило насекомо, което често каца по храна, животни и хора'
2. 'досаден човек'

$P \supset B$

81. мушка - мушица

1. умалително от р. б. муха
3. 'част на оръжие, по форма подобна 2. 'тих и незначителен човек'
на мушица'

$P \cap B$

82. р. налим - б. налим

1. 'хищна риба с дълго тяло на петна, която се използва за ядене'
4.2. 'месо от налим' 4.2.+

$P = B$

83. р. норка - б. норка

1. 'хищно животно с блестяща ценна кожа'
4.1. 'кожа от норка' 4.1.+

$P = B$

84. обезьяна - маймуна

1. 'животно, което живее обикновено по дърветата, с тяло, подобно на
човешкото, и с опашка (за разлика от човека)'
2.1. 'грозен човек' 2.1.+
2.2. 'човек, склонен към подражание' 2.2.+

2.3. обща негативна
характеристика за човек

$P \supset B$

85. р. овца - б. овца

1. 'домашно животно с гъста къдрава козина, което се използва за получаване
на яйца и месо'
2.1. 'покорен и безотговорен човек' 2.1.+
2.2. 'глупав човек'

$P \supset B$

86. р. омар - б. омар

1. 'морско животно с щипци, което се използва за ядене'
4.2. 'месо от омар' 4.2.+

$P = B$

87. р. орангутанг - б. орангутанг

1. 'голяма маймуна, която прилича на човек'
2. 'грозен и груб човек' 2.+

$P = B$

88. р. орел - б. орел

1. 'едра силна хищна птица с извит клюн и силно зрение'
2. 'красив, мъжествен и силен човек' 2.+

$P = B$

89. р. оса - б. оса

1. 'хищно насекомо, което жили'
2. 'зъл и отмъстителен човек'

$P \supset B$

90. осел - магаре

1. 'домашно животно, по-малко от коня, обикновено сиво, с дълги уши, което се използва за селскостопански работи'
- 2.1. 'упорит човек' 2.1. 'глупав и упорит човек'
- 2.2. 'глупав човек' 2.2. обща негативна характеристика за човек

$P \cap B$

91. паук - паяк

1. 'насекомо, което смуче кръв и плете тънка мрежа'
2. 'човек, който изсмуква от другите всички 2.- жизнени сили'

$P \subset B$

92. р. пес - б. пес

1. 'самец на кучето'
- 2.1. 'зъл човек' 2.1.+
- 2.2. 'човек, който е предан като слуга' 2.2.-

$P \subset B$

93. песец - полярна лисица

1. 'лисица със сива ценна кожа'
- 4.1. 'кожа от полярна лисица' 4.1.+

$P = B$

94. петух - петел

1. 'домашна птица, самец на кокошката, която кукурига'
2. 'човек, който постоянно налита на бой' 2.+
- 4.1. 'месо от петел' 4.2.+

$P = B$

95. попугай - папагал

1. 'тропическа птица с ярки пъстри пера, която издава чести крясъци'
- 2.1. 'човек, който повтаря чужди мисли' 2.1.+
- 2.2. 'ярко облечен човек' 2.2.-

$P \subset B$

96. рыба - риба

1. 'водно животно с хриле и плавници'
2. 'вял и безстрастен човек' 2.-

$P \subset B$

97. рябчик - лещарка

1. 'горска птица с пъстри пера, която се използва за ядене'
- 4.2. 'месо от лещарка' 4.2.+

P = B

98. р. сардина - б. сардина

1. 'малка морска риба, която се използва за ядене обикновено консервирана'

4.2. 'месо от сардина' 4.2.+

P = B

99. свинья - свиня

1. 'едро тлъсто домашно животно с къси крака, издължена муцуна и извита опашка, което се използва за получаване на месо'

2.1. 'мръсен човек' 2.1.+

2.2. 'тлъст човек' 2.2.+

2.3. 'непорядъчен и низък човек' 2.3.+

2.4. 'невъзпитан човек' 2.4.обща негативна

характеристика за човек

P ∩ B

100. р. слон - б. слон

1. 'огромно животно с дълъг хобот и бивни, което живее в Африка и Азия и пасе трева'

2. 'тромав човек' 2.+

P = B

101. собака - куче

1. 'домашно животно, което прилича външно на вълк и се използва от човека за охраняване, за лов и др.'

2.1. 'зъл човек' 2.1.+

2.2. 'предан човек' 2.2.+

3. 'шахматна фигура' -

P ⊂ B

102. собака - кученце

1. умалително от собака/ куче

3. 'част от оръжие, по форма подобна 3.'цвете, по форма подобно на глава на на опашката на куче' куче'

P ∩ B

103. соболь - самур

1. 'хищно животно с чернокафява ценна кожа'

4.1. 'кожа от самур' 4.1.+

P = B

104. р. сова - б. сова

1. 'хищна нощна птица с големи очи и извит клон'

2. 'човек, който е склонен да работи вечер и нощем' 2. -

P ⊂ B

105. р. сокол - б. сокол

1. 'граблива прелетна птица с крив клон и силно зрение'

2. 'смел и красив човек' 2.+

Р = Б

106. соловей -славей

1. 'малка птица, която има хубав глас'

2.1. 'човек, който има хубав глас' 2.1.+

2.2. 'човек, който обича много да говори' 2. -

Р ⊂ Б

107. р. сом - б. сом

1. 'голяма хищна птица, която живее в сладки води'

4.2. 'месо от сом' 4.2.+

Р = Б

108. сорока - сврака

1. 'креслива птица с черни пера и бели гърди и корем'

2. 'бъбрив човек' 2.1.+

2.2. 'грозна и слаба жена'

Р ⊃ Б

109. стерлядь - чига

1. 'риба, която живее в Дунав и Черно море, и се използва за ядене'

4.2. 'месо от чига' 4.2.+

Р = Б

110. стрекоза - водно конче

1. 'хищно насекомо, крилето на което при летене издават шум'

2. 'млада и неопитна жена' 2.-

Р ⊂ Б

111. судак - бяла риба

1. 'риба, която живее в сладки и морски води и се използва за ядене'

4.2. 'месо от бяла риба' 4.2.+

Р = Б

112. сука - кучка

1. 'самка на домашното куче'

2.1. 'похотлива жена' 2.1.+

2.2. 'безчестен и подъл човек' 2.2. 'зла жена'

2.3. обща негативна характеристика за жена 2.3.+

Р ⊃ Б

113. суслик - лалугер

1. 'малък гризач с ценна кожа, който вреди на посевите'

4.1. 'кожа от лалугер' 4.1.+

Р = Б

114. сыч - кукумявка

1. 'хищна нощна птица с черночервени пера'

2. 'саможив човек' 2. 'грозна жена'

Р ⊃ Б

115. теленок - теле

1. 'животно, което е дете на кравата и е по-дребно от нея, без рога'
 2.1. 'глупав невнушаващ уважение човек' 2.1.'глупав и доверчив човек'
 2.2. 'слаб, не умееш да се защити човек' 2.2.обща негативна
 характеристика за човек

$P \cap B$

116. тетеря - тетерев

1. 'голяма дива птица, която се използва за ядене'
 2. 'муден и глупав човек' 2.-

$P \subset B$

117. трутень - търтей

1. 'самецът на пчелата, който не събира мед'
 2. 'човек, който живее от чужд труд' 2.+

$P = B$

118.тюлень - тюлен

1. 'морско животно с дебело вретеновидно тяло'
 2. 'тромав човек' 2.-

$P \subset B$

119. угорь - змиорка

1. 'риба, с тяло подобно на змия'
 4.2. 'месо от змиорка' 4.2.+

$P = B$

120. устрица -стрида

1. 'морско животно, покрито с раковина, което се яде'
 4.2. 'месо от стрида' 4.2.+

$P = B$

121. утка - патица/ патка

1. 'домашна птица с широк клюн, къса шия и къси крака, която може да плува и се използва за получаване на яйца и месо'
 2.'глупав и доверчив човек'

4.2.'месо от патка' 4.2.+

$P \supset B$

122. филин - бухал

1. 'голяма нощна птица'
 2.'саможив човек'

$P \supset B$

123. форель - пъстърва

1. 'риба с черни и червени точки по тялото, която се използва за ядене'
 4.2. 'месо от пъстърва' 4.2.+

$P = B$

124. р. хамелеон - б. хамелеон

1. 'животно, подобно на гущер, с променлив цвят на кожата според околната среда'

2. 'човек, който бързо променя възгледите си 2.+
в зависимост от обстановката'

$P = B$

125. р. хомяк - б. хомяк

1. 'животно, подобно на лалугер, с едро тромаво тяло'

2. 'неповратлив тромав човек' 2.-

$P \subset B$

126. цыпленок - пиле

1. 'детето на кокошката'

2. 'млад и наивен човек' 2. галфовно обръщение към дете

4.2. 'месо от пиле' 4.2.+

$P \cap B$

127. червь - червей

1. 'влечуго с меко дълго тяло, което се движи като извива тялото си'

2. 'нищожен човек' 2.+

$P = B$

128. шакал - чакал

1. 'хищно животно, по-малко от вълка, което се храни с мърша'

2. 'хищен човек' 2.+

$P = B$

129. щенок - кученце Б1, кутре Б2, пале Б3

1. 'детето на кучето'

2. 'млад и неопитен човек' 2. Б2, Б3 +

$P = B2, B3$

$P \subset B1$

Резултатите от съпоставката, проведена по ИСС на двете ТГ, могат да се обобщат по параметрите: 1. Съотнасяне на еднозначните и многозначните думи в ТГ в руския и българския език; 2. Типичност на дадена разновидност полисемия за ТГ в руския и българския език; 3. Семантични съответствия на лексикалните двойки в руския и българския език, представени по възможните логически отношения. Посочените параметри характеризират тематичната група във всеки от езиците в семантичен аспект и могат да се смятат за един от показателите на семантичния тип на езиците. Количествените съотношения са представени в друга работа (Легурска 1987,33). За изследването тук са актуални общите изводи за семантичната характеристика на тематичните групи в руския и българския език.

В тематичната група "съдове" приблизително половината от думите в руския и българския език са моносемантични. Най-типичната разновидност полисемия за двата езика е метонимията "съдържание на артефакта". Номинативната метафора като цяло е характерна както за руския, така и за българския език. Слабо е представена образната метафора. Съотношенията на

семантичните структури на думите показват, че руските думи са в по-голяма степен полисемантични в сравнение с българските.

В тематичната група “животни” и в двата езика широко е представена “малката” многозначност (термин на Денисов 1984). Най-типичен вид полисемия е образната метафора, силно представени са и двете възможни разновидности метонимия. По-слабо е изразена номинативната метафора, независимо от това, че потенциалните възможности на групата думи да развие такова значение са големи. Семантичните съответствия между членовете на лексикалните двойки показват, че руският и българският език имат приблизително еднакви реализации на полисемията.

Направената съпоставка тук, както и изводите от други работи на авторката (Легурска 1987,1991)показват, че ако се сравнят възможностите за вторична номинация при артефактите и при названията за естествени предмети в руския и българския език, то последната е характерна във варианта на “малка” полисемия в по-голяма степен за групите естествени предмети. При артефактите се наблюдава моносемия. Подобно разпределяне на полисемията между названията за естествени и изкуствени предмети се определя най-вероятно от общия принцип на номинацията - антропоцентричния. Според него, основна мярка за назоваване в езика е човекът и заобикалящата го природа. Затова съвсем естествено названията за части на човешкото тяло, например, са в по-голяма степен полисемантични; названията за животни и растения са също с ярко изразена полисемантичност, но тя е по-бедна по разновидности и по-слабо изразена в сравнение с названията на частите на тялото. Названията за различните артефакти са преобладаващо моносемантични или със слаба полисемия, тъй като в качеството си на назовани денотати, вероятно, те могат да се смятат за вторични. Като резултат от дейността на човека те участват по-малко в антропоцентричната система за сравнение, която се използва при вторичното назоваване.

Получените данни от съпоставката за семантичните отношения между думите и значенията им в руския и българския език дават възможност да се направят някои изводи за типологията на двата езика. За семантичен типологичен параметър могат да се смятат начините за вторично назоваване. Вторичните значения на предметните имена в руския и българския език се типизират в образна и номинативна метафора и в отделните разновидности метонимия. Макар и в различна степен явленията са характерни и за двата езика. От тази гледна точка руският и българският език се отнасят към един и същ семантичен тип (Супрун 1983). В рамките на тази общност двата езика се различават в конкретната реализация на видовете полисемия, което води до различни лексикални отношения на моносемантичните и полисемантичните думи в отделните тематични групи и до еднакви/ различни семантични отношения в рамките на лексикалните двойки.

Важно е да отбележим, че номинативната метафора като общо и за двата езика явление придобива специфика в руския език, която може да се смята за

типологична особеност. Така например, анализът на имената от ТГ “части на тялото” (Легурска 1990) показва, че умалителните предметни имена стават източник на номинативни метафори като самостоятелни значения в руския език. За българския език явлението е характерно в по-малка степен и то при други имена (например, названия за животни). Подобно наблюдение за порядката употреба на умалителните съществителни имена и тяхното ограничено функциониране в българския език в сравнение с руския прави И. Васева (Васева 1975). Съвпадащите наблюдения при двете авторки е свидетелство, вероятно, за това, че умалителните предметни имена в руския език са самостоятелно техническо средство за вторично назоваване за разлика от българския език.

2.2. ИЛЮСТРАЦИЯ НА СЪПОСТАВКА НА ПРЕДМЕТНИТЕ ИМЕНА ПО МАТРИЦАТА НА ТЕМАТИЧНАТА ГРУПА

Както отбелязахме по-горе, ИСС може да се използва като прогнозиращ модел. Ако бъде дадена ИСС за дадена тематична група и списъкът от думи на тематичната група в руския и българския език, могат да се определят потенциалните значения на думите и реализацията им в речта.

Например за ТГ “растения” ИСС е следната:

1. ‘определено растение (основа за установяване на семантична еквивалентност в руския и българския език)
2. метонимии:
 - 2.1. ‘плод на растението’
 - 2.2. ‘ястие от растението’
 - 2.3. ‘смето на растението/ растението като подправка’
 - 2.4. ‘промишлен продукт на растението’
 - 2.5. ‘храна за животни от растението’
 - 2.6. ‘участък земя, засят с растението’
3. образна метафора: ‘човек/ предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’
4. номинативна метафора: ‘част от предмет/ предмет, подобна/ подобен по външно свойство (или функционално) на растението’

Списък на лексикалните двойки в руския и българския език:

Названия за селскостопански растения:

абрикос - зарзала/ кайсия, айва - дюля, алыча - джанка, р. ананас - б. ананас, анис - анасон, апельсин - портокал, арахис - фъстък, арбуз - диня, баклажан - патладжан, бамбя - бамя, р. банан - б. банан, брусника - червена боровинка, виноград - грозде, вишня - вишна, горох - грах, гранат - нар, гречиха - елда, груша - круша, дыня - пъпеш, ежевика - къпина, земляника - горска ягода, инжир/ фига - смокиня, кабачок - тиквичка, капуста - зеле, картофел - картоф, каштан - кестен, кизил - дрян, клубника - градинска ягода, кольраби - алабаш, конопля - коноп, кукуруза - царевица, кунжут - сусам, лаванда - лавандула, латук - маруля, лебеда - лобода, р. лен - б. лен, р. лимон - б.

лимон,, р. лук - б. лук, р. люцерна - б. люцерна, р. малина - б. малина, мандарин - мандарина, р. маслина/ олива - б. маслина, миндаль - бадем, морковъ - морков, р. мушмула - б. мушмула, мята - мента, р. овес - б. овес, огурец - краставица, р. орех - б. орех, перец - чушка/ пипер, персик - праскова, петрушка - магданоз, подсолнечник - слънчоглед, помидор - домати, р. просо - б. просо, р. пшеница - б. пшеница, редиска - репичка, репа - ряпа, рис - ориз, рожъ - ръж, салат - салата, свекла - цвекло, сельдерей - керевиз/ целина, р. слива - б. слива, смородина - френско грозде, табак - тютюн, тмин - камион, тиква - тиква, укроп - копър, фасоль - фасул/ боб, финик - фурма, фисташка - шамфъстък, хлопчатник/ хлопок - памук, хрен - хрян, чабер - чубрица, черешня - череша, черника - черна боровинка, чеснок - чесън, чечевица - леща, шпинат - спанак, яблоня/ ябълка - ябълка, ячмень - ечемик.

Названия за декоративни растения:

р. акация - б. акация, алтей - ружа, боярышник - глог, береза - бреза, бузина - бъз, р. бук - б. бук, василек - метличина, вяз - бряст, гвоздика - карамфил, георгин - гергина, герань - здравец, гиацинт - зюмбюл, гладиолус - гладиола, гортензия - хортензия, граб - габър, дуб - дъб, ель - смърч, ива - върба, ирис - перуника, р. калина - б. калина, кедр - кедр, клевер - детелина, р. клен - б. клен, крапива - коприва, крокус - минзухар, р. лавр - б. лавър, ландъш - момина сълза, р. лилия - б. лилия, р. липа - б. липа, лопух - репей, лютик - лютиче, маргаритка - паричка, морозник - кукуряк, р. мимоза - б. мимоза, можжевельник - хвойна, нарцисс - нарцис, незабудка - забравка, нивяник - маргаритка, ноготки - невен, одуванчик - глухарче, ольха - елша, орешник - леска, осина - трепетлика, первоцвет - иглика, пион - божур, пихта - ела, плющ - бръшлян, подорожник - живовлек, подснежник - кокиче, полън - пелин, пролеска - синчец,, р. роза - б. роза, ромашка - лайка, рябина - офика, самшит - чимшир, сирень - люляк, сосна - бор, терн - трънка, тополь - топола, тюльпан - лале, фиалка - теменужка, р. хризантема - б. хризантема, чина - секирче, чистяк - жълтурче, шелковица - черница, шиповник - шипка, едельвайс - еделвайс, р. явор - б. явор, ясен - ясен.

Допускаме, че думите - членове на лексикалните двойки в руския и българския език в еднаква степен имат способност да развият всички разновидности полисемия според ИСС. На практика обаче рядко думата има пълна семантична парадигма. Това особено важи за названията на растения: от изброените названия не се среща нито едно с реално съществуващи разновидности значения от 1 до 4. Затова ще се спрем на отделни представители на групата, които да илюстрират реализацията на полисемантичните разновидности и в двата езика - руския и българския.

Примери:

1. груша - круша

1. 'овощно дърво, което има плодове с конична форма'

2.1. 'плодът на крушата' 2.1.+

4. 'изделие, по форма подобно на 3.+

на круша'

резиновая груша медицинска круша

$P \cap B$

2. капуста - зеле

1. 'зеленчуково растение със сбити на кълбо листа'

2.1. 'плод на зеле' 2.1.+

2.2. 'ястие от зеле' 2.2.+

2.6. 'участък, земя, засят със зеле'

$P \supset B$

3. конопля - коноп

1. 'растение, от стъблото на което се правят конци, въжета, платна и др., а от семената се получава масло'

2.4. 'влакно от коноп като промишлен 2.4.+

продукт'

2.6. 'участък земя, засят с коноп'

$P \supset B$

4. р. лук - б. лук

1. 'зеленчуково растение с големи луковици и кухи тръбовидни листа, което се използва за ядене'

2.2. 'ястие от лук' 2.2.+

2.3. 'лукът като подправка' 2.3.+

2.6. 'участък земя, засят с лук'

$P \supset B$

5. р. малина - б. малина

1. 'храст с червени сочни ароматни плодове, които се използват за ядене'

2.1. 'плод от малина' 2.1.+

2.2. 'напитка от малини' 2.6.(мн. ч.) 'участък земя, засят с малини'

3. нещо, което доставя удоволствие'

У нас не житъе, а малина.

$P \subset B$

6.р. овес - б. овес

1. 'житно растение, което се използва главно за храна на добитък'

2.5. 'овесът като храна на добитък' 2.5.+

2.6. 'поле, засято с овес'

$P \subset B$

7. перец - чушка

1. 'градинско зеленчуково растение със зелен или червен кух месест плод'

2.1. 'плод на чушка' 2.1.+

2.3. 'чушката, стрита като подправка' 2.3.+

2.6. 'участък земя, засят с чушки'

$P \supset B$

8. перец - пипер

1. 'южно растение с плодове - зърна, които имат лютив вкус'

2.3. 'пиперът като подправка' 2.3.+

2.6.' участък, засят с пипер'

3.1. 'язвителен човек'

3.2. 'нещо, което е язвително'

$P \subset B$

9. дуб - дъб

1. 'голямо широколистно горско дърво с плодове жълъди'

2.4. 'дървесината на дъба като промишлен продукт'

2.6.' участък земя, засят с дъб'

3. 'тъп, нечувствителен човек' $P \subset B$

10. лопух - репей

1. 'плевел с едри листа и сбити на топка семена'

3. 'глупав човек'

3.'досаден човек'

$P \cap B$

11. р. роза - б. роза

1. 'растение с ароматни цветове и стъбло, покрито с бодли'

4. 'архитектурно или бижутерно 4.+

украшение, по форма подобно на роза'

$P = B$

При съпоставката на голям лексикален корпус в размер на няколко хиляди думи - названия на предметни имена (например, в рамките на еднотомен тълковен речник) съпоставката по матрицата на тематичната група и списъка от думи на тематичната група е за предпочитане пред съпоставителния анализ по лексикални двойки от гледна точка на икономичното представяне на резултатите.

В заключение бихме могли да обобщим, че в студията се засягат две групи проблеми, засягащи изучаването на предметната лексика: в плана на общата ѝ семантика, от една страна, и в плана на съпоставката на конкретните тематични групи имена в двата близкородствени езика -- руския и българския. Към общотеоретичната проблематика се отнасят предложените начини за тълкуване на първичните и вторичните значения на предметните имена и възможността за конструиране на инвариантна семантична структура на думата -- член на дадена тематична група предметни имена.

Предложените начини за тълкуване на първичните значения на предметните имена отговарят на изискванията за тълкуване на първичните значения, известни от обзорната лингвистична литература (вж. Медведев 1972,3): съдържат отпратка за отношението на понятието, изразявано от първичното значение на думата, към родовото понятие (чрез родовата сема); показват отношенията на тълкуваната дума с другите думи от тематичната

група, свързани с нея по значение (чрез видовата сема); съдържат още онези семи, които отличават тълкуваната дума от другите, свързани с нея по значение думи (чрез индивидуалната сема). Тълкуванията на вторичните значения са усъвършенствани в сравнение с известните от лингвистичната литература

(срв. Гак 1977; Вежбица 1985) и са изпълнени по общите модели за лексикографска интерпретация, предложени в уводната част на работата.

Предлаганите семни тълкувания на първичните и вторичните значения на предметните имена дават възможност за еднотипно семантично представяне на значенията на изследваните лексикални единици. Подобна еднотипна семантизация става условие за адекватен съпоставителен анализ на думите в два езика (в тази студия - руския и българския), тъй като прави сравними отделните значения на думите, които интуитивно се определят като сравними или несравними. Семните тълкувания дават възможност за откриване на вътрешните закономерности на семантичната структура на думите, които не са явни в речниковото представяне или са в аморфен вид в компетенцията на езиковите носители.

На базата на съпоставителния анализ по ИСС се прави пълно и еднотипно представяне на семантичната информация, извлечена от тълковните и двуезичните речници, при по-малко стереотипните преносни значения семантичният обем на лексикалната единица се фиксира в зависимост от възможностите за номинация чрез думата на речево равнище. Подобна съпоставка е в духа на съвременните изисквания на контрастивната семасиология за въвеждането на еталон на съпоставката - трета система независима от съпоставяните езици, по природа когнитивна схема за представяне на съвкупността от знания, закрепени за изучаваните думи (Кочерган 1997,14; Манакин 1994). И още, предлаганият модел представя динамичното поведение на лексикалните единици. Описание от такъв вид е актуално и за практиката на чуждоезиковото обучение - за преподаването на руския и българския език като чужд.

И най-накрая, предложената илюстративна съпоставка по ИСС на лексикалните двойки от ТГ “съдове” и “животни”, както и анализът по матрица - ТГ “растения” очертават проблемите, свързани със семантичната типология на руския и българския език. Данните са достатъчни, за да се изкаже твърдението, че по параметъра “вторично значение” руският и българският език се отнасят към един и същ семантичен тип. Принадлежността към този тип се потвърждава и от общите метафорични и метонимични разновидности, присъщи и на двата езика (Легурска 1993; Пернишка 1993 -- изводите тук са само за българския език). В рамките на тази общност се очертава семантичната специфика на всеки от езиците, която води до различни семантични отношения както в рамките на лексикалните двойки, от една страна, така и до различни семантични отношения в еднозначните и многозначните думи в отделните тематични групи.

Изучаването на връзките и съотношенията между първичните и вторичните значения на думите в даден език е израз на своеобразния начин за фиксиране на познанието чрез лексикално-семантичните средства на този език. Преносните (вторичните) значения са пресечна точка на фоновите, екстралингвистичните и лингвистичните знания на носителя на езика. В тази точка се извършва преходът от структурната семантика като метод на изследване към когнитивния. Семантичният анализ по такъв начин се свързва със знанието за света. Задачите на контрастивната семантика в тази област са да се изследва лексикалната семантика на отделните езици във връзка с познанието на отделните етноси и на средния носител на езика, фиксиращо определена картина за света, която е израз както на общността, така и на разликите в различните култури, изразени чрез думите.

ЛИТЕРАТУРА:

- Апресян 1974: Ю. Д. Апресян. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва, 1974.
- Апресян 1980: Ю. Д. Апресян. Принципы семантического описания единиц языка. В: Ученые записки Тартуского университета, 1980, N 519,3 - 24.
- Арбатски 1973: Д. И. Арбатский. О специфике семантического определения и его функциональных стилях. В: Вопросы языкознания, 1973, N 5,50 - 60.
- Арнолд 1966: И. В. Арнольд. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования. Ленинград, 1966.
- Арнолд 1969: И. В. Арнольд. Полисемия существительного и лексико - грамматические разряды. В: Иностранные языки в школе, 1969, N 5.
- Арнолд 1976: И. В. Арнольд. Эквивалентность как лингвистическое понятие. В: Иностранные языки в школе, 1976, N 1.
- Арутюнова 1978: Н. Д. Арутюнова. Синтаксические функции метафоры. В: Известия АН СССР, сер. лит. и яз., 1978, N 3.
- Арутюнова 1979: Н. Д. Арутюнова. Языковая метафора (синтаксис и лексика). В: Лингвистика и поэтика. Москва, 1979.
- Арутюнова 1980: Н. Д. Арутюнова. К проблеме функциональных типов лексического значения. В: Аспекты семантических исследований. Москва, 1980, 156 - 250.
- Банкевич 1985: В. В. Банкевич. К вопросу о соотношении лексикосемантических и тематических групп. В: Семантика слова и предложения. Ленинград, 1985.
- Васева 1975: И. Васева. Уменьшительные существительные в русском и болгарском языках. В: Вопросы обучения русскому языку и литературе в болгарской школе, IV, София, 1975, 25 - 48.
- Вежбицка 1972: A. Wierzbicka. Semantic Primitives. Frankfurt, 1972.

- Вежбицка 1980:** A. Wierzbicka. *Lingua Mentalis: The semantics of Natural Language*. Academic Press. Sydney etc. 1980.
- Вежбицка 1983:** A. Wierzbicka. *Skirts and Trousers: Lexicography and Conceptual Analysis*. In: *Wiener Slawistischer Almanach*, band II, 1983, 229 - 257.
- Вежбицка 1984:** A. Wierzbicka. *Cups and Mugs: Lexicography and Conceptual Analysis*. In: *Aust. J. Linguistics*. 1984, V. 4, 205 - 255.
- Вежбицка 1985:** A. Wierzbicka. *Lexicography and Conceptual Analysis*. Karoma Publisher Inc. Ann Arbor. 1985.
- Вежбицка 1988:** A. Wierzbicka. *Semantics and Lexicography*. In: *Symposium on Lexicography III: Proc. of the 3d Intern. symp. on lexicography, May 14 - 16. 1986 at the Univ. of Copenhagen (Tubingen, 1988)*.
- Вернадски 1988:** В. И. Вернадский. *Философские мысли натуралиста*. Москва, 1988.
- Гак 1977:** В. Г. Гак. *Сопоставительная лексикология*. Москва, 1977.
- Голев 1973:** Н. Д. Голев. *Об описании значений слов - денотативов*. В: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. вып. 2, Новосибирск, 1973.
- Гутман, Литвин, Черемисина 1977:** Е. А. Гутман, Ф. А. Литвин, М. И. Черемисина. *Сопоставительный анализ зооморфных характеристик*. В: *Национально-культурная специфика речевого поведения*. Москва, 1977, 47 - 165.
- Денисов 1984:** П. Н. Денисов. *Место и роль многозначных слов в лексической системе языка*. В: *Слово в грамматике и словаре*. Москва, 1984.
- Дудченко 1977:** В. В. Дудченко. *Опыт типологии производно-номинативных значений конкретных существительных в русском языке (в сопоставлении с немецким)*. АКД, Воронеж, 1977.
- Ермакова 1976:** О. П. Ермакова. *Некоторые замечания о синтаксически обусловленных и других несвободных значениях слова*. В: *Синтаксис и стилистика*. Москва, 1976.
- Касарес 1958:** К. Касарес. *Введение в современную лексикографию*. Москва, 1958.
- Кацнельсон 1972:** С. Д. Кацнельсон. *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград, 1972.
- Колобаев 1983:** В. К. Колобаев. *О некоторых смежных явлениях в области лексики (к вопросу о соотношении полисемии и широкозначности слова)*. В: *Иностранные языки в школе*, 1983, 1.
- Кочерган 1997:** М. Кочерган. *Сопоставительная лексическая семантика: идеи, проблемы и методы*. В: *Съпоставително езиковзнание*, 1997, 1, 11 - 22.
- Кузнецов 1980:** А. М. Кузнецов. *Проблемы компонентного анализа в лексике*. Москва, 1980.
- Легурска 1985а:** П. Легурска. *Някои типове редовна метонимия при предметните имена*. В: *Съпоставително езиковзнание*, 1985, 5, 5 - 9.

- Легурска 1985б: П. Легурска. Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети). София. Ръкопис, 1985, 115.
- Легурска 1987: П. Легурска. Проблеми на предметната лексика (върху материал от руски и български език). В: Съпоставително езикознание, 1987, N 5, 27 - 34.
- Легурска 1990: П. Легурска. Предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). София. Депозирани ръкопис в ЦИНТИ, 1990.
- Легурска 1993: П. Легурска. Семантични процеси с редовна проява в рамките на предметната лексика. В: Съпоставително езикознание, 1993, N1, 18 - 24.
- Листон 1973: Д. Листон. Части тела в славянских языках (опыт структурного анализа). VII Miedzynar. kongres slawistow. Streszezenia referatow i komunikatow. Warszawa, 1973, 394 - 395.
- Манакин 1994: Актуальные задачи контрастивного изучения лексики славянских языков. В: Съпоставително езикознание, 1997, N 4, 36 - 41.
- Медведев 1972: А. А. Медведев. Способ построения словарных определений для слов конкретной лексики. В: Научно-техническая информация, сер. 2, 1972, N2.
- Нефедова 1977: Е. А. Нефедова. Описание значений слов конкретной лексики. В: вестник МГУ, 1977, N3.
- Никитин 1979: М. В. Никитин. О семантике метафоры. В: Вопросы языкознания, 1979, N 1.
- Никитин 1983: М. В. Никитин. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика). Москва, 1983.
- Пернишка 1993: Е. Пернишка. За системността в лексикалната многозначност на съществителните имена. София, БАН, 1993.
- Рижкина 1980: О. А. Рыжкина. Системное исследование зооморфизмов в русском языке (в сопоставлении с английским). АКД, Москва, 1980.
- Руденко 1986: Д. И. Руденко. Общее имя как явление естественного языка. В: Известия АН СССР, сер. лит. и яз-ка, 1986, N 1.
- Силински 1989: С. В. Силинский. Английские имена лица в аспекте лингвистической прагматики. В: Вестник ЛГУ, сер. 2, 1989, вып. 1.
- Степанов 1981: Ю. С. Степанов. Имена. Предикаты. Предложения. Москва, 1981.
- Стернин 1985: И. А. Стернин. Лексическое значение слова в речи. Воронеж, 1985.
- Супрун 1983: А. Е. Супрун. Лексическая типология славянских языков, Минск, 1983.
- Сятковски 1976: С. Сятковский. Основные принципы сопоставительного анализа языков. В: Русский язык за рубежом, 1976, N 4 и 5.
- Фрумкина 1985: Р. М. Фрумкина. Об отношениях между методами и объектами изучения в современной семантике (в связи с изучением семантики

цветообозначений). В: Семиотика и информатика, вып. 24, Москва, 1985, 149 - 174.

Фрумкина, Миркин 1986: Р. М. Фрумкина, Б. Г. Миркин. Семантика “конкретной лексики”: психолингвистический подход. В: Известия Ан СССР, сер. лит. и яз-ка, 1986, 1, 12 - 22.

Фрумкина, Михеев, Мостовая, Рюмина 1991: Р. М. Фрумкина, А. В. Михеев, А. Д. Мостовая, И. Я. Рюмина. Семантика и категоризация. Москва, 1991.

Фрумкина, Мостовая 1988: Р. М. Фрумкина, А. Д. Мостовая. Об описании отношений между именами конкретной лексики. В: Известия Ан СССР, сер. лит. и яз-ка, 1988, 1.

Хромых 1979: Г. С. Хромых. Переносные значения в лексических микросистемах (закономерности развития и организации). АКД, Киев, 1979.

Червенкова 1987: И. Червенкова. Некоторые проблемы семантического анализа лексики русского и болгарского языков. В: Годишник на СУ, фак. слав. фил., т. 77, 1, 1983, София, 1977.

Шведова 1981: Н. Ю. Шведова. Однотомный толковый словарь: специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы. В: Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. Москва, 1981.

Шмельов 1982: Д. Н. Шмельов. Введение. В: Способы номинации в современном русском языке. Москва, 1982.

Шрам 1981: А. М. Шрам. Структурные типы лексических значений слова. В: Филологические науки, 1981, N 2, 58 - 64.

Янакиев 1977: М. Янакиев. Стилистиката и езиковото обучение. София, 1977.

РЕЧНИЦИ:

* БТР: Български тълковен речник (автори: Л. Андрейчин и др.). Четвърто издание, допълнено и преработено от Д. Попов. Изд. Наука и изкуство, 1997.

* Краткий словообразовательный словарь русской полисемии (авторы: Н. М. Шанский, Н. Л. Романова, А. В. Филипов). В: Русский язык в школе, 1983, N 4 - 12.

* РБЕ: Речник на българския език (гл. ред. 1 - 8 т. Кр. Чолакова; 9 т. В. Кювлиева - Мишайкова и М. Чоролеева). София, Изд. БАН, 1977 и сл., т. 1 - 9.

* РСБКЕ: Речник на съвременния български книжовен език (под ред на акад. Ст. Романски). София, 1955 - 59, т. 1 - 3.

* Руско - български речник (под ред. на С. Влахов и Г. А. Тагамлицка), т. 1 и 2. София, 1986, 2 изд.

* СО: Словарь русского языка (сост. С. И. Ожегов). Москва, 1973.

* Словарь русского языка в 17 томах, Москва - Ленинград, 1950 - 65.

* Тематичен руско-български речник (съст. К. Бабов, А. Въргулев). София, 1981.

* Учебный толковый словарь русского языка (сост. К. В. Габучан). Москва, 1988.

СЪКРАЩЕНИЯ:

ЛЗ - лексикално значение

ЛСВ - лексикосемантичен вариант

ТГ - тематична група

ОМ - образна метафора

НМ - номинативна метафора

Мтн - метонимия

ЛД - лексикална двойка

ЛЕ - лексикална единица

ИСС - инвариантна семантична структура

Публикувано: Българско езикознание, т. 3 – Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография, София, 2002, 89-149.